

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ С. АЙНӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ:809.155.0.+802.0
ТКБ:81.2ТОҶ+81.2АНГЛ
С-20**

САИДОВА МАВЗУНА АБДУЛҲАКИМОВНА

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ - СЕМАНТИКИИ НУТҚИ МАЗМУНАН
НАҚЛШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР
ЗАМИНАИ АСАРИ «ЁДДОШТҲО»- И С.АЙНӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ,
қиёсӣ ва муқоисавӣ

Душанбе – 2023

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Туйғунов Носир Ҳақбердиевич** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисии Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ

Муқарризони расмӣ: **Мухторов Зайниддин** - доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори филиали Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур дар Душанбе
Насруддинов Сирочиддин Моҳадшарифович – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ**

Ҳимояи диссертатсия санаи «18» март соли 2023, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-036 назди Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода бо суроғай 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, маҷлисгоҳи Шурои олимон баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.ddzt.tj ва дар китобхонаи илмӣ Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ 2023 фиристода шуд.

Котиби илмӣ
Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Ҳасанова Ш. Р.

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзу таҳқиқ. Нутқи мазмунан нақлшуда дар низоми грамматикӣ забонҳои гуногун хусусиятҳои хос ва фарқкунанда дорад. Аз ин рӯ, миёни масъалаҳои мураккаби грамматикӣ он ҳамчун яке аз мавзӯҳои баҳсталаб боқӣ мондааст. Нутқи мазмунан нақлшуда сохтори махсуси худро дошта, дар ин раванд мавқеи истифода, тарзи ифода, тағйиротҳои семантикӣ усулҳои ҳамеша аз мавзӯҳои актуалии он мебошанд. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи матни асарҳои бадеӣ ва тарҷумаи бевоситаи онҳо имконият фароҳам меоварад, ки доир ба сохтор, маъно, мавқеи истифода ва доираи қорбурд ва қорбасти он дар забонҳои муқоисашаванда ба ҳулосаи амиқ ва дақиқи илмӣ биёем, зеро дар забонҳои тоҷикию англисӣ хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо, махсусан аз нигоҳи сохторӣ ба назар мерасад, ки ин амал дар ифодаи маъно ба забони дигар бетаъсир буда наметавонад.

Таҳқиқи сохторӣ-семантикӣ нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва судманд буда, дар забоншиносии тоҷик дар муқоиса бо забонҳои дигар қамтар таваҷҷуҳ шудааст. Аз ин рӯ, диссертатсияи мазкур маҳз ба таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ- сохтории ҳамин масъала равона гардидааст.

Дар забоншиносии муқоисавӣ масъалаҳои сохторӣ ва семантикӣ ҷойгоҳи махсус дорад ва ба он таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Дар ҳамин замина, солҳои охир таваҷҷуҳи махсус ба омӯзиши грамматика, ҳосатан грамматикаи муқоисавӣ равона қарда шудааст, зеро ин амал имкон медиҳад, ки доираи сохтории мавзӯҳои мушаххаси грамматикӣ забонҳои муқоиса шуда, дар ин замина имконоти ифодаҳои фикр аз як забон ба забони дигар қомил ва муқаммал қардад. Дар ин раванд таҳқиқ ва пажӯҳиши қоидаву қонунҳои грамматикӣ мавқеи ҳоса қоранд.

Қарчашмаҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ қар он қалолат меқунанд, ки нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ба қаври қомил мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиши алоҳида қарор нақрифтааст, аммо дар ақсари қорҳои илмӣ дар қамти омӯзиши грамматикаи забон қонишмандони гуногуни соҳа андешаҳои худро дар мақолаҳову қаслҳои алоҳидаи қорҳои илмиву таҳқиқотиашон зикр ва то қое қаррасӣ намуқанд.

Масалан, роҷеъ ба ин масъала забоншинос Б.Қамолиддинов андешаи худро қунин баён қардааст: ¹“Нақли суҳани қасе се тариқа суқат меқирад: айнан, мазмунан ва бо тарзи тақлид. Дар нақли айнан ҳама хусусияти гуфтор: тарқиби қалимот, қолаби ифода, тарзҳои ибораҳои қумлабандӣ, интонатсия, усулҳои таъқид ва ороиши суҳан риоя мешавад, бинобар ин дар он баёни матлаб рангин, муассир ва қурқозиба воқеъ меқардад. Аз гуфтаҳои қасе қалимаю ибораҳои пароканда, қумлаҳо ва порчаҳои яқлухт ба тарзи ривоят ё иқтибос нақл меқардад. Дар нутқи

1. ¹ Қамолиддинов Б. Дар қораи як тарзи ифодаи забони тоҷикӣ// Масъалаҳои филологияи тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1974. – С.12.

мазмунан нақлшуда мундариҷаи асосии гуфтаҳои касе ба тарзи мухтасар баён карда мешавад».

Нутқи мазмунан нақлшуда дар бисёр забонҳои дунё хусусияти мураккаббаёниро, махсусан, аз нигоҳи сохторӣ зоҳир менамояд ва ин раванд дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикӣ ва англисӣ) низ истисно нест. Дар баробари тафовут доштани хусусиятҳои сохторӣ нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ доираи истифодаи хоси худро низ дорад, ки нисбат ба забони тоҷикӣ фарқкунанда аст ва он наметавонад ҳангоми ифодаи нутқ аз як забон ба забони дигар бетаъсир бошад.

Нутқи мазмунан нақлшуда ва хусусиятҳои сохторӣ-семантикии он, воситаҳои ифодаи онҳо дар забонҳои гуногун яке аз мавзӯҳои мураккаб буда, дар забонҳои мухталиф роҳи усулҳои махсус ва хоси худро доранд. Ин хусусият зарурати таҳқиқотҳои алоҳидаи лингвистиро махсусан аз нигоҳи муқоисавӣ ба миён меоварад, зеро қоидаву қонунҳои грамматикӣ забонҳои гуногунсохт бетафовут буда наметавонанд ва дар ин замина таҳқиқи муқоисавии онҳо имконоти ифодаҳои гуногунро дар забонҳои гуногунсохт вусъат дода метавонанд.

Мусаллам аст, ки боигарии ҳар як забонро бидуни таҳқиқи хусусиятҳои гуногуни лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ, имкониятҳои ифода, ташкили воситаҳои гуногуни ифода, имкониятҳои ба таври мухталиф ва амиқ ифода кардани фикр тариқи воситаҳои гуногуни грамматикӣ ғайриимкон аст. Аз ин ҷиҳат, омӯзиши қоидаву қонуниятҳои грамматикӣ забон махсусан аз нигоҳи муқоисавӣ боиси вусъат додани имконоти зикршуда буда метавонад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Масъалаҳои омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ дар паҷуҳиши олимони соҳа ба таври гуногун пешниҳод шудаанд. Оид ба ин мавзӯ таҳқиқоти алоҳида ба назар намерасад. Донишмандони соҳа ба таври мухталиф вобаста аз самти иҷрои таҳқиқоташон дар баробари ҳалли масъалаҳои асосӣ ба мавзӯи мазкур низ таваҷҷуҳ намуда, андешаҳои илмӣ худро ҷиҳати қорбурди нутқи мазмунан нақлшуда баён намудаанд. Аз ҷумла, паҷуҳиш ва мақолаҳои алоҳидаи донишмандони тоҷик Б. Ниёзмухаммадов, Р. Ғаффоров, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Сиёев, Б.Қамолиддинов, П. Ҷамшедов, Д. Хоҷаев, М. Норматов, Х. Ҳусейнов, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, Қ.Қаландаров, Н.Туйғунов, А.Мамадназаров ва дигарон бо баъзе паҳлуҳои масъала алоқамандӣ пайдо кардаанд.

Дар баробари мақолаву қорҳои гуногун дар самти омӯзиши мавзӯи мушаххас ифода шудани қоидаҳои нутқи мазмунан нақлшударо дар забони тоҷикӣ асосан, дар қитобҳои дарсӣ барои мактабҳои олӣ а баъзе мақолаҳои алоҳида ва ё зерқобҳои қорҳои паҷуҳишӣ пайдо қардан мумкин аст.

Омӯзиши адабиёти илмӣ, ки ба таҳлили нутқи мазмунан нақлшуда рабт дорад, нишон медиҳад, ки паҳлуҳои мухталифи мавзӯи интиҳобшуда дар қорҳои ҳам забоншиносон қоричӣ ва ҳам ватанӣ аз зумраи И. П. Иванов, И. Б. Хлебников, М.В. Янқошвили ва инчунин

рисолаҳои номзадии З.П. Гаркунов, Л.Л. Немков, В.А. Овсянников, Э. Н. Калинин, И. П. Верховский, В. Н. Ганкина, Е. А. Зверев, К. В. Сизов, В. Ш. Богоутдинова, Н.И. Мелешкова ва дигарон ба ин масъала пайвастагӣ доранд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ, ки самтҳои филологиро фарогиранд, иртибот дорад. Инчунин, ба Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 30 августи соли 2019 №438) алоқаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Бо назардошти дараҷаи омӯхташудани мавзӯ ва аҳамияти таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳадафҳои асосии таҳқиқот тарҳрезӣ шуда, барои ба ҳадаф расидан вазифаҳои зерин пешбинӣ ва ба иҷро расидаанд:

- муайян кардани сатҳ ё дараҷаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян ва таҳқиқ намудани назарияҳои гуногун оид ба ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян кардани хусусиятҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои муқоисашаванда ;
- муайян ва таҳқиқ намудани хусусиятҳои фарқкунанда ва умумии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани монандӣ ва тафовутҳои сохторӣ-семантикии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи бархе аз асарҳои бадеӣ, ки бевосита аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс тарҷума шудаанд.

Методҳои таҳқиқот. Ба сифати усулҳои асосии таҳқиқот асосан методи муқоисавӣ ва типологии таҳқиқот дар забоншиносӣ мавриди истифода қарор гирифта, инчунин, усулҳои таҳлили сохторӣ- семантикӣ барои мушаххас намудани ифодаҳои гуногуни маъноӣ дар ҷумла истифода шудааст.

Объекти таҳқиқот. Нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи асарҳои бадеӣ (Ёддоштҳо) мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот. Таҳлили сохторӣ-семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ мебошад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Ба сифати асосҳои назариявӣ дар диссертатсияи мазкур таҳқиқот ва корҳои методологии масъалаҳои номбурда дар пажӯҳишҳои забоншиносони барҷаста ба монанди Б. Ниёзмухаммадов, Р. Ғаффоров, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Б. Сиёев, П. Ҷамшедов, Д. Хоҷаев, М. Норматов, Х. Хусейнов, Д. Хоҷаев, С. Атобуллоев, Қ.Қаландаров, Д. Искандарова, З.Мухторов, С. Ҷоматов, Н.Туйғунов, А.Мамадназаров ва аз зумраи забоншиносони хориҷӣ: М.А. Ганшина Н. Sweet, R.L. Allen , Onions S., P. Strawson, A.S. West, О. Есперсен,

З.П.Гаркунов, Н.К.Рязанов, М.В.Смолин, К.В.Давидова, К.А.Долинин, С.В. Кузнетсов, Н. М. Василевский, Б.А. Илиш, В. Л. Каушанский, Е. М. Гордон, И. П. Крилов, И. Б. Хлебников, М.В. Янкошвили, З.П. Гаркунов, Л.Л. Немков, В.А. Овсянников, Э. Н. Калинин, И. П. Верховский, Е. А. Зверев, К. В. Сизов, В. Ш. Богоутдинова, Й. Дарканбаева, Г. В. Мирошниченко, И. П. Дятлова, Е. А. Конюс, Е. А. Рейман, А.В. Бондарко истифода шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Ба сифати сарчашмаҳои асосии таҳқиқот асосан асари “Ёддоштҳо”-и С.Айнӣ истифода шудааст. Дар баробари ин, бо мақсади возеҳ нишон додани баъзе қонуниятҳои грамматикӣ забони англисӣ ба сифати маводи иловагӣ аз асарҳои бевосита тарҷумашуда истифода намудаем, аз ҷумла асарҳои устод С.Айнӣ «Ёддоштҳо», «Аҳмади Девбанд», «Мактаби кӯҳна» «Чейн Эйр» [Шарлотта Бронте, 1975], «Муйсафед ва баҳр» [Е.Хеменгвей, 2013], «Ғурмагас» [Э.Л.Войнич, 1982] ва дар ин баробар китобҳои дарсӣ илмӣ, ки бевосита ба мавзӯ алоқаманданд, аз ҷумла К.Усмонов «Грамматикаи назарии забони англисӣ»[2010], А. Мамадназаров «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» [2014], П. Ҷамшедов «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» [2010], Н.Туйғунов «Грамматикаи забони англисӣ» [2005], Н. Ҳабибов «Сарфу наҳви грамматикаи забони англисӣ» [2008], Ҳ. Атоева “Грамматикаи забони англисӣ”[2016], А.Маликов “Грамматикаи забони англисӣ” [2015] ва ғайраҳо ҳамчун манбаи таҳқиқоти диссертатсия хизмат кардаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навгариҳои асосии диссертатсияи мазкур аз он иборат аст, ки нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи асарҳои алоҳидаи бевосита тарҷумашуда бори аввал мавриди таҳқиқоти алоҳидаи лингвистӣ қарор мегирад. Дар диссертатсия бори нахуст хусусиятҳои сохторӣ-семантикӣ нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян ва таҳқиқ шуда, зимни таҳлилу баррасии мавзӯ дараҷаи тарҷума ва ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс вобаста аз зарурати таҳлил нишон дода мешавад.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда хусусиятҳои хоси ҳар яке аз забонҳо дида мешавад. Дар забони тоҷикӣ агар он асосан тавассути ҷумлаи пайрав ифода гардад, дар забони англисӣ он метавонад дар шакли ҷумлаи сода бо истифодаи инфинитив ва ё герунд (шакли номуайяни феълӣ дар забони англисӣ, ки дар ҷумла асосан ба вазифаи сифати феълӣ, исми ҳол корбаст мегардад) низ ояд. Дар забонҳои муқоисашаванда дар аксар маврид пайвандаки пайвасткунандаи «ки» ва дар забони англисӣ «that» ҳам аз лиҳози вазифа ва ҳам дар ифодаи маъно дар намуди ҷумлаҳои зикршуда хусусияти монандӣ зоҳир менамояд.

2. Аз ҷиҳати сохтор дар забони англисӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда қоидаи махсуси мувофиқатии замонҳо мавҷуд аст, ки он ҳолатҳои гуногуни истифодаро дорад ва на ҳамеша якранг мавриди

истифода қарор мегирад. Дар забони тоҷикӣ бошад ин мувофиқгардонӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда аксаран якранг, яъне бо як сохтори муайян ба назар мерасад.

3. Ифодаи нутқи шахси дигар дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тавассути сохтори нутқи айнан нақлшуда дар ҳарду забон низ имконпазир аст ва албатта он хусусиятҳои гуногун ва хос дорад

4. Ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ махсусан аз рӯйи гурӯҳбандӣ бо забони англисӣ мувофиқат намеkunанд, ки ин амал мутаносибан ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тафовутҳоро ба миён меоварад. Дар ҷумлаҳои саволии забони англисӣ феълҳои ёридиҳанда барои ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда кор фармуда мешаванд, ки он ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ифода намеёбад ва ҳамчун нишондиҳандаи савол хизмат мекунад. Ин хусусият дар ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда дида намешавад.

5. Қоидаҳои махсуси мувофиқатии замонҳои феълӣ дар забони англисӣ ҳангоми тарҷума низ бо сабаби мушкилии сохтор ба тарҷума ва ифодаи нодуруст оварданашон мумкин аст, зеро ин хусусият низ якранг набуда, вобаста аз намудҳои ҷумла тағйир ёфта меистад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии тадқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он метавонанд дар оянда барои ҳалли масъалаҳои назариявии грамматикаи муқоисавӣ дар умум ҳиссагузор бошанд. Натиҷаҳои таҳқиқотро метавон барои таҳқиқотҳои ояндаи забонҳои гуногунсохт низ истифода намуд. Илова бар ин, дар самти тарҷумаи бадеӣ, ки қоидаву қонунияти хоси худро дорад, низ дастовардҳои тадқиқот аз аҳамият холӣ нест, зеро сохтори фарқкунандаи нутқи мазмунан нақлшуда ба тарҷумаи дуруст ва амиқ низ алоқамандӣ дорад, аз ин рӯ, натиҷаҳо ҳам дар бахши грамматикаи муқоисавӣ ва ҳам тарҷумаи бадеӣ дар оянда метавонанд ба сифати сарчашмаи мушаххаси илмӣ хизмат намоянд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Аҳамияти амалии тадқиқот дар он аст, ки ҳулоса ва маводи он метавонад ҳангоми таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологӣ забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани грамматикаи амалии забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои оӣ, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд. Маводҳои диссертатсияро метавон ҳангоми таълифи бахшҳои алоҳидаи дастурҳои таълимӣ оид ба грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин дар омода намудани курсҳо ва семинарҳои махсус оид ба масъалаҳои, забоншиносии муқоисавӣ, забоншиносии типологӣ, семасиология, назария ва амалияи тарҷума истифода намуд ва ба барномаҳои таълимии соҳавии макотиби таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намуд.

Дар диссертатсия таҳлили сохторӣ-семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи истифодаи тарҷумаи бевоситаи осори бадеии интихобшудаи диссертатсия ва намунаҳо аз онҳо далелҳои муайяни илмӣ оварда шуда, ҳамчунин роҳу усулҳои ба амал баровардани нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ

нишон дода шудааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи сохторӣ ва заминаи тарҷумаи мувофиқ шудани ҳамин гуна қоидаҳои грамматикӣ илман асоснок карда шудаанд. Аз ин рӯ, натиҷаҳои тадқиқот дар раванди омӯзиши грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, назария ва амалияи тарҷума метавонанд мавриди истифода қарор гиранд. Дар баробари ин, маводҳои тадқиқот дар омода намудани дастурҳои методӣ оид ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ҳангоми таълими курсҳои амалӣ ва махсус дар шӯбаҳои филологии макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор хоҳанд гирифт.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба шиносномаи ихтисос ва тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии муҳаққиқ. Саҳми шахсии доктарабони дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки мавзӯи нутқи мазмунан нақлшуда ва муқоисаи сохтории он дар заминаи тарҷумаи бевоситаи асарҳои бадеӣ бори нахуст ба таври фарогир мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, дар ин самт муҳаққиқ ба андозае муваффақ шуда, тафовут ва умумиятҳоро муайян ва ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ аз 27.08.2022 №1 ва суратҷаласаи Шӯрои олимони факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ аз 27.10.2022 №3 мавриди барасӣ ва муҳокима қарор гирифта, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот ба сифати маъруза дар конфронсҳои ҳарсолаи ҳайати устодону профессорони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, дар конфронсҳои ҷумҳуриявӣ (2018, 2021, 2022) ва дар мақолаҳои илмӣ нашршуда, ки рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудаанд, пешниҳод гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб ва хулосаву рӯйхати адабиёти илмиву таълимӣ иборат мебошад. Дар бобҳо ва зербобҳо масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мисоли асарҳои бадеӣ (Ёддоштҳо) мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Хулосаи диссертатсия ҷамъбасти фикру ақидаҳо роҷеъ ба нутқи мазмунан нақлшудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 147 саҳифаи чопи компютериро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима роҷеъ ба мубрами таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳо, навовариҳои илмӣ таҳқиқот, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот, коркарди мавзӯ, методҳои таҳқиқот, маводи асосии таҳқиқот маълумот дарҷ гардидааст.

Боби якум «Мушкилоти омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ном дошта, ба хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар он дараҷаи омӯзиш ва хусусияти хоси забонҳои гуногун дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар зербоби аввали боби якум «**Дараҷаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» доир ба таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ва англисӣ, андешаҳои гуногуни олимони соҳа, ки ба масъалаҳои грамматикаи муқоисавӣ сару кор гирифтаанд, маълумот дода шудааст. Хусусияти фарқкунандаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ боис бар он шудааст, ки таҳқиқотҳои гуногуни муқоисавӣ дар забонҳои гуногунсохт ба миён оянд. Дар забони тоҷикӣ бошад ин амал камтар ба назар мерасад, ки он ҳам дар шакли мақолаҳои алоҳида мебошад.

Дар зербоби дуюми боби якум, ки «**Хусусиятҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дорад, роҷеъ ба хусусиятҳои хоси нутқи мазмунан нақлшудаи забони тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гузаронида шудааст. Дар ин ҷо, таваҷҷуҳи бештар ба қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ, ки нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дорад, дода шудааст.

Дар баробари рушду такомул ва густариши забонҳо хусусияти сохтории онҳо низ такомул ёфтааст. Масалан, дар забони англисӣ қоидаи мутобиқати замонҳо, ки асосан хоси ҳамин забон аст, паҳлуҳои нозук ва ё наомӯхташударо низ ҳануз дорад. Ин амал, ҳангоми гузариши нутқ аз айнан ба мазмунан бетағйир намеронад. Дар ин баробар, дар тарҷума низ мавқеи истифодаи дурусти қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ аҳамияти калон дорад.

Масъалаҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар қорҳои таҳқиқотии забоншиносони рус, ба монанди Лауфер, К.В.Давыдов, К.А.Долинин, В.В. Козловский, Кузнецова ва дигарон мавриди таҳқиқи мушаххас қарор гирифта, заминаҳои омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшударо дар забонҳои гуногунсохт таъмин кардаанд. Ба ин раванд, қорҳои басомонрасонидаи забоншиносони рус Ившин, Дубовский, Смирницкий-ро низ ворид кардан мумкин аст, зеро бо дарназардошти таҳқиқи мавзӯ паҳлуҳои гуногуни ҳам сохторӣ ва ҳам семантикии он дар қорҳои номбурда зина ба зина омӯхта, таҳлил, таҳқиқ ва муқоиса шудаанд.

Аслан, нутқи бегона – ин нутқи муаллифе мебошад, ки суҳанони каси дигарро ба таври худ инъикос мекунад ва ё нутқи шахси нақлқунандаро, ки дар бораи он суҳан меронад. Омехташавии суҳанони соҳиби нутқ ва муаллифи нутқи мазмунан нақлшуда сохтори мураккаби нутқи мазмунан нақлшударо ташкил медиҳанд. Нутқи айнан як шакли нутқи бегонае мебошад, ки ба матн тавассути муаллифи дигар ворид карда мешавад ва дар он баъзе хусусиятҳои нутқи муаллиф аз зумраи хусусиятҳои лексикӣ, синтаксисӣ ва баъзе хусусиятҳои овозии соҳиби нутқ нигоҳ дошта мешавад: - *He asked Qurbon-Niyoz, however, to stay behind a minute, and after my two other uncles had returned to work he said to Mullo Dehqon, “This brother –in-law of yours” is a phenomenal worker”*²[210, с.92]. - ... ба Қурбонниёз тағиоям **фармуд**, ки як дақиқа ин ҷо бошад. Қозӣ баъд аз ба кор рафтани ду тағиоям ба тағоимуллои нигоҳ карда давом дод... **ин додариат коркуни бисёр гузарост...**дар ақл ва ҷасорат ин аз онҳо пеш аст...³[209, с.54].

Дар ин раванд корҳои таҳқиқотии забоншиносон Н.К.Рязанова, М.В.Смолина Т.С.Шиян ба меъёрҳои омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда бахшида шудаанд. Дар таҳқиқотҳои забоншиносон Е.Ф.Ворно Д.А.Федосеева ин амал нисбатан васеътар мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар илова ба меъёрҳои муайяншуда баъзан ҷанбаҳои услубӣ низ мавриди омӯзиш ва пешниҳод қарор гирифтаанд.

Аслан, таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда ва мушаххас ифода шудани қоидаву қонуниятҳои он дар забони тоҷикӣ ҳанӯз дар корҳои донишмандони тоҷик зикр гардидаанд. Новобаста аз мавҷуд набудани таҳқиқоти алоҳида ба ин гурӯҳи донишмандони соҳа, ки бо самтҳои гуногуни қонуниятҳои грамматикӣ забон машғул шудаанд ва то дараҷае барои ҳалли мушкилоти он, аз ҷумла нутқи мазмунан нақлшуда сахм гузоштаанд, дар мисоли Б. Ниёзмуҳаммадов, Л. Бузургзода, Ш. Ниёзӣ, Д. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, М.Исматуллоев, П. Ҷамшедов, Д.Хочаев, М.Норматов, Х. Ҳусейнов, Ф. Зикриёев, Б.Қамолиддинов, Қ.Қаландаров, Н.Тӯйғунов, К. Усмонов ва дигарон.

Зербоби сеюми боби якум «**Хусусиятҳои семантикӣ нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**» унвон дорад. Маълум аст, ки бо тағйир ёфтани хусусияти сохторӣ фодаҳои маъноӣ низ тағйир меёбанд. Дар ин замина дар забони англисӣ қоидаи мутобиқати замонҳо нақши муҳим дорад, ки ба тағйирпазирии ифода таъсир расонида метавонад. Муайян шудааст, ки дар вақти аз нутқи айнан нақлшуда ба мазмунан нақлшуда гузаронидан як зумра тағйиротҳо ба амал меоянд. Он пеш аз ҳама истифодаи қоидаи «**мувофиқати замонҳо**» (**мутобиқати замонҳо**)

2. ² Айнӣ С. Ёддоштҳо./ С.Айнӣ Энциклопедияи насри муосири тоҷик (чаҳор қисм). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.

3. ³ Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 p.

(Sequence of Tenses) мебошад, ки дар аксар дар заминаи қоидаи зерин сурат мегирад: - *They asked him on behalf of the whole community to take on the post of imam of the mosque that he had repaired, hoping that the good fortune he had so far brought would continue and enable the village to produce a few literature people* [209, с.34]. - *Аҳолии деҳа, аз номи ҷамоат аз вай талаб кардаанд, ки имомати масҷидро, ки худ таъмир кардааст, қабул намояд, шояд ба «шарофати ӯ» дар деҳаи онҳо ҳам одамони саводнок пайдо шаванд, чунки...* [210, с.7].

Боби дуҷуми диссертатсия таҳти унвони «**Хусусиятҳои хоси мутобиқати замони забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ**» таснифи хусусиятҳои хоси ифодаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисиро бо назардошти қоидаи мутобиқати замони дар бар мегирад.

Дар зербоби якуми боби дуҷуми «**Қоидаҳои мутобиқати замони забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**» ном дорад. Дар он хусусиятҳои хоси қоидаи мутобиқати замони дар забони англисӣ шарҳ фта бо забони тоҷикӣ муқоиса шудааст ва дар ин замина тафовут ӯв умумиятҳои замони муайян гардидааст, ки мисолҳо аз асари интихобшудаи диссертатсия ҳамчун намуна хизмат кардаанд. Нутқи мазмунан нақлшуда – нутқи шахси бегона мебошад, ки гӯянда бо нигоҳ доштани мазмуни пурра онро баён мекунад. Дар муқоиса бо нутқи айнан нақлшуда нутқи мазмунан нақлшуда баъд аз сухани гӯянда қарор мегирад ва дар шакли сарҷумла меояд: - *Падарам ба модарам фармуд, ки табар, дастмеша, дастарра ва дасткола (тоқбур) – ро тайёр кунед ва ҳудои ҷомаҳои кориширо пӯшида миёнашро аз рӯй баста барои рафтани ба ёрии бобом тайёр шуд* [209,с.3]. - *I washed my hands and face and came back inside, and sat down next to my father. We drank tea with fresh cream together. My elder brother went to his corner to continue his homework. My father told my mother to collect the ax, mattock, handsaw and ...* [210, с.53].

Аслан вазифаи пайвандакҳо дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда вобаста аз мақсади ифода ба назар мерасанд ва ин амал, яъне доираи истифодаи пайвандакҳо дар забонҳои муқоисашаванда монандии зиёд зоҳир менамоянд. Ҷумлаҳои пайраве, ки бо эзоҳи калимаҳои ишоратӣ меоянд, ба сарҷумла бо пайвандакҳои «ки» (*that*) алоқаманд мешаванд, илова бар ин, ҳамин хусусиятро дар забони англисӣ масдар бо ҳиссаҳои **to** ифода карда метавонанд: - *Ин фикри худро ман ба акаам гуфта, аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругашт ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин таклифи маро қабул кард, аммо аз падару модар иҷозат гирифтаниро ба гардани ман бор кард* [209,с.20]. - *I told my elder brother of my intention and asked him to come with me, he agreed, but left the onus of getting parental permission on my shoulders* [210,с.50].

Калимаҳои ишоратӣ дар баъзе мавридҳо бо пайвандакҳои «ки» (*that*) як таркибро ташкил медиҳанд, масалан: - *Today you went to help out my father instead of seeing to your own affairs: whereas you have always said that (шумо ҳамеша мегуфтед, ки) the wheel in hand has to be finished first* [210,с.56]. - *I was afraid that, (ман аз он метарсидам, ки) if Muhiddin didn't*

*know where Boloi Rud was. I'd have to go there for halva myself [210,c.47]. - Someone said **that** (касе гуфт, ки онҳо...) they were hiding in an apricot tree [210,c.40].*

Яке аз хусусиятҳои монандӣ дар мисоли овардашуда миёни сарчумла ва чумлаи пайрав истифода шудани пайвандакҳо мебошад, ки дар забонҳои муқоисашаванда ба шакли баробар вобаста аз ифодаи маъно қорбаст мешаванд. Дар ин ҳолат агар дар забони англисӣ пайвандаки «*that*» ояд, дар забони тоҷикӣ муодили он пайвандаки «*ки*» истифода мегардад.

Хусусияти дигари нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ он аст, ки мувофиқатии замонҳои феълӣ пеш аз ҳама ба инобат гирифта мешавад. Дар нутқи мазмунан нақлшуда чанд ҳолати фарқкунанда вучуд дорад. Ин амал пеш аз ҳама аз он вобаста аст, ки феъли чумла (сарчумла) дар кадом замон омадааст. Ҳолатҳои ҳаст, ки дар онҳо феъл асосан дар замони ҳозира меояд, масалан, «ҳангоми ифодаи хабаре, ки ханӯз пурра комил нест ва ба анҷом нарасидааст; хангоми хондани мактуб ва шарҳи он; хангоми хондани дастур ва шарҳи он; хангоми ифодаи хабаре, ки шахси муайян доимо изҳор мекунад»⁴: *You are a dependent, **tama** says you **have no money**, your father left you none [220, c.12]. - Модарам мегӯяд, ки ту дар хонаамон аз илтифоти мо рӯз мегузаронӣ; ту бенаводуштар ҳастӣ, падарат ба ту ҳеҷ чиз боқӣ нагузоштааст [214, c. 9].*

Мусаллам аст, ки дар ин ҳолат, агар феъли сарчумла дар замони Present Indefinite (ҳозираи одӣ), Present Perfect (ҳозираи мутлақ) ва ё Future Indefinite (ояндаи одӣ) бошад, он гоҳ феъл дар нутқи мазмунан нақлшуда дар ҳамон замон меистад: - *Баъд аз он падарам ба сари боғи бедевор **raft**, дар тарафи ғимол ва шарҳи он боғ ҳам як қатор ҳода зада **баромад** ва дар байни онҳо шох бофтавро ба тағоиҳоям **фармуд** [209,c. 25]. - Then he **went** up to the unwall'd orchard and here, too on its northern and eastern edges, he **erected** a number of poles and **told my uncles to weave branches between them** [210,c. 55].*

Одатан, вобаста аз хусусиятҳои грамматикӣ забонҳои муқоисашаванда феъли сарчумла дар нутқи мазмунан нақлшуда дар замони гузашта меистад, ки дар ин ҳолат қоидаҳои дигари сохториро ба худ зам менамояд, ё худ қоидаи мувофиқатии замонҳо ба миён меояд.

Аз рӯйи қоида агар хабари феълӣ дар сарчумла замони ҳозира ва ё ояндаро дар назар дошта бошад, истифодаи замонҳо дар чумлаҳои пайрави пуркунандаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, инчунин замонҳо аз рӯйи маъно мавриди истифода қарор мегиранд: - *Магар инҳоро мекушанд? – Не, - гуфт ӯ, - инҳоро бо чӯб ҷазо медиҳанд (ҷазо доданд), (ҷазо хоҳанд дод) [209,c.206]. - Are they going*

4. ¹ Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 1983. – 383 с.

*to kill them? No, he said, they **are punished with a stick (were punished), (will be punished)** [210,c.106].*

Дар нутки мазмунан нақлшуда зарф ва чонишинҳо аз рӯйи маъно иваз мегарданд, масалан, *now* (ҳозир, ҳоло), *yesterday* (дирӯз), *today* (имрӯз), *tomorrow* (нагоҳ), *here* (ин ҷо) - *then* (он вақт) *the day before*, (як рӯз пеш), *that day* (он рӯз), *the next day*, (рӯзи дигар), *there* (он ҷо) ва ғ.

Дар чумлаҳои хабарӣ феъли **“to say”** (гуфтан) ҳамчун хабари сарчумла ба феъли **“to tell”** (нақл кардан) иваз шуда, пешоянди **“to”** истифода намегардад: - *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамоиҳои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба ёбон ба киштизорҳо баромада сайру гаит намоям. Ин фикри худро ман ба акаам **гуфта аз ӯ хоҳиш кардам**, ки дар ин сайругаит ба ман ҳамроҳӣ намояд ... [209,c.20]. - *On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our, and decided to go out and explore the fields and meadows. I **told my elder** brother of my intention and asked him **to come with me** ... [210,c.50].**

Чумлаҳои саволӣ дар нутки мазмунан нақлшуда чунин ифода меёбанд: феъли *to say* ба феъли *to ask* дар замони ба чумла мувофиқ иваз мегардад: - *Моро кӣ ин ҷо овард? – **гуфта аз касоне**, ки ба болои сараи ҷамъ шуда буданд, пурсид. – Моён! – Шумоён ҳам **дидед?** [209, с.88]. - *Who brought me here, **he asked the people bending over him**. – We did. – Did you see it too [210, с.10].**

Чумлаҳои пайрави пуркунанда (ё худ саволҳои умумӣ) бо истифодаи пайвандакҳои **“if”** ё **“weather”** сохта мешаванд: - *But I was never asked **whether I (оё ман медонам)** understood those Tajik terms and idioms intermingled with Arabic proverbs, nor I myself think it necessary to understand them [210,c. 111].*

*Since I had been favorably received by the kadi, I asked **if I could go (оё ман ҳам рафта метавонам)** along with my grandfather as well, and my father agreed [210,c. 108].*

*Wondering **weather (магар ӯ маро бовар кард ё...)** she believed me or not, I looked closely at her face for the first time [210,c. 102].*

Саволҳои махсус бо истифодаи феъли *to ask*- пурсидан, савол додан ба миён меоянд. Онҳо бо сарчумла ба воситаи пайвандак ё зарфҳо якҷоя шуда, чун чумлаҳои пайрави пуркунанда зоҳир мегарданд: - *I told him I would be late for school, and continued on my way... So I was obliged to go back and see **what he wanted (чӣ рух дод?, чӣ рух дода бошад?)**... [210,c. 104].*

*-In reply I merely pouted haughtily: I had not understood anything of **what they had been up to (дар чӣ бора гап мезаданд?)**, since I was entirely preoccupied... [210,c.41].*

Амру хоҳиш дар нутки мазмунан нақлшуда бо феълҳои **“to ask”** (пурсидан), **“to order”** (фармон додан), *to tell* (нақл кардан) сохта мешаванд: - *I asked him to let them stay (**хоҳиш кардам... иҷозат диҳанд**) because I liked them so much [210,c.39 .].*

Дар шакли инкории сиғаи амрӣ ҳиссаи **not** илова мешавад: - *My father*

decided not to move (қарор дод, ки наравад) back to Mahallayi Bolo that winter, since drinking water was scarce... [210, c.61].

Аслан дар суҳбат ва ё нақлу ҳикоят лозим мешавад, ки гуфтаи дигарон истифода шавад. Дар забони адабии тоҷик тарзҳои гуногуни ифодаи нутқи дигарон мавҷуд аст. Онҳоро баъзан бо ифодаҳои туфайлии «*Чи хеле ки гуфтаанд, мувофиқи гуфтаи фалонӣ, чунонки бузургон фармудаанд*», гуфта мазмунӣ онҳоро нақл кардан мумкин аст. Сухани шахси дигарро ба ду роҳ нақл кардан мумкин аст: Айнан, ягон калимаи онро дигар накарда, аз номи худӣ гӯянда нақл кардан, ба монанди: ⁵*Барот гуфт: «Ман имрӯз баҳои панҷ гирифтаам»*. Аз номи шахси дигар, бо дигаргунӣ: *Барот гуфт, ки вай имрӯз баҳои панҷ гирифтааст*.

Ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо тағйир меёбанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ кунонида мешаванд. Тағйири шахсҳо, шахсҳои яқум ва дувум, агар хабари ҷумла ба шахси сеюм нигаронида шуда бошад, он гоҳ шахси 3-юм тағйир намеёбад, дар забони англисӣ низ ҳамин қоида ва қонуниятҳои дар боло зикршударо дидан мумкин аст, аммо ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда як қатор тағйиротҳо ба вуҷуд меоянд, ки тавассути қоидаи мувофиқатии замонҳо, ки болотар шарҳ додем, ифода меёбанд ва он аз лиҳози сохторӣ нисбат ба забони тоҷикӣ мураккабтар аст.

Дар нутқи айнан нақлшуда ҷумлаҳо вобаста аз мақсади баён, тарзи намуд дар мисоли ҷумлаҳои амрӣ, хитобӣ, саволӣ, хабарӣ метавонанд гуногун бошанд. Ҳангоми ифодаи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда ҳар яке аз рӯйи қоидаҳои махсуси ҳудашон баён мешаванд. Аз ин рӯ, дар алоҳидагӣ омӯхтани онҳо мувофиқи матлаб мебошад: *Ба мактабдор чӣ шудааст? – гуфт хатиб бо оҳанги нохушнудона. – Ҳеҷ чиз нашудааст, аммо бесавод аст, – гуфт падарам ва илова кард [212, с. 41].* - “*What’s the matter with the teacher?*” *asked the khatib pointedly. “Nothing’s the matter, except that he’s illiterate,” my father replied [210, c. 246].*

Феълҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ифода мекунанд, метавонанд шаклҳои гуногуни замонино дошта бошанд. Агар феъл яке аз шаклҳои замонҳои ҳозира ва ё ояндаро дошта бошад, он гоҳ феъл-хабарӣ ҷумлаи пайрав, ки мазмунӣ нутқи айнан нақлшударо медиҳад, тағйир намеёбад. Дар аксар маврид шахси нақлкунанда дар бораи ҳодисаҳое нақл мекунад, ки аллакай ба вуқӯъ омадаанд. Аз ин рӯ, феълҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ифода мекунанд, дар бештар маврид шакли Past indefinite-ро мегиранд, ки зарурати тағйири шаклҳои феълро ба миён меоварад (яъне, тағйири хабарӣ ҷумлаи пайрав аз рӯйи қоидаи мувофиқатии замонҳо): - *Khaybar and I had preceded* (замони гузаштаи мутлақ) *him and told mother* (замони гузаштаи одӣ) *of his*

⁵ 1. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАХТ) (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.

arrival; she **rushed** out, **took** the saddle bag from him, and asked how things **had gone** (замони гузаштиаи мутлақ) [210,с.87].

“Tomorrow morning, bring me a fragrant, freshly blooming rose.” I **promised I would** (замони гузаштиа), and **went** (замони гузаштиа) home [210,с.102].

Зербоби дуҷуми боби дуҷум «Истифодаи феълҳои гуфтор, муродифоти онҳо (to say, to speak, to talk, to tell) дар нутқи мазмунан нақлшуда ва тобишҳои маъноии онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда» унвон гирифтааст. Хусусияти хусусиятҳои хоси феълҳои номбурда, мавқеи истифода, доираи корбурду корбасти онҳо дар забони англисӣ таҳқиқ шуда, мувофиқати маъноии онҳо бо забони тоҷикӣ муайян шудааст. Гуруҳи махсуси “феълҳои гуфтор” дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ба таври васеъ баён ва корбурд мешаванд, зеро онҳо ба талаботи муҳими инсон алоқаи мустақкам доранд – хусусан талаботи муошират. Гуруҳи феълҳои гуфтор ба монанди **to say** (гуфтан), **to speak** (гап задан), **to talk** (сухбат кардан), **to tell** (нақл кардан, гуфтан) дар тамоми ҷаҳолияти инсоният ба таври ҷавкулода истифода шуда, дар нутқи мазмунан нақлшуда хусусияти ивазшавии маъноиро пайдо намуда, тобишҳои иловагии маъноӣ зоҳир менамоянд.

Аслан, феълҳои мазкур дар доираи як гуруҳи синонимӣ омада, дар ин гуруҳ феъли, **to speak**-гап задан сарсилсила ба шумор меравад:⁶ **to speak** 1) гуфтан, ҳарф задан, гап задан, сухбат кардан; 2) сухан кардан, суханронӣ кардан, нутқ кардан; **to talk** – сухбат кардан, гуфтугӯ кардан; дар тақбири ибораҳо: **talk back!** - Пешҷавобӣ нақун! **to talk into** – водор кардан: **to talk out of** – аз амале гардондан: **to talk over** – муҳокима кардан. Феъли **to tell** аслан дар ифодаҳои зерин меояд: **to tell** – 1) *гуфтан*: 2) *нақл кардан, баён кардан*: 3) *фармудан*: 4) *фарқ кардан, фарқ гузоштан*.

Дар забони англисӣ аслан феъли *say* бо маънои аслии худ “ҳарф задан” ва “нақл кардан”, ки муродифи феълҳои гуфтори “гуфтан, гап задан, сухан гуфтан ва ё кардан” дар забони тоҷикӣ мебошанд, тарҷума мешавад. Дар ҷумлаҳои нутқи мазмунан нақлшуда бошад ин хусусият дар аксар ҳолат ба инобат гирифта намешавад: - *Mother told (гуфтан, нақл кардан) him about the incident when she had hit him [210, с.75]. - Father told (гуфтан) me to go and call Usto Amak. My father told my mother to collect the ax mattock, handsaw and... [210, с.,76].*

Дар забони англисӣ аз рӯйи қоидаи дуруст ҷобачогузорӣ намудани сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав хело муҳим мебошад, зеро дар ҳолати тағйир додани сохтори ҷумла низ мазмунӣ ҷумла метавонад иваз гардад. Аз ин рӯ, мавқеи муайяни аъзоҳои ҷумла бояд риоя шавад: - *In reply to fathers inquiries he explained with tears in his eyes that when the sand had swept in and engulfed their living quarters he had moved his wife and small children with their*

1. ⁶ Khaimovich, B.S. A Course in English Grammar / B. S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. - M.: Visshaya Shkola, 2008. - 382 pp.

things to the halva shop, while he and his sons had gone up to the roof and set about shoveling off the accumulated sand just as they shoveed snow off the roof in winter [210, с.56]. - Вақте ки рег ҳуҷум карда омад ва хонаи нишастамон дар зери хавф монд, ман зан ва бачагонро бо асбобу анҷомашон ба ин хона кӯчондам ва худам бо писарҳо болои бом баромада монанди он ки барф мерӯфта бошем, регҳои ба боми хона гунишударо бо бел рӯфта истодем. Ҳамин тарз шуда аз тамоман бесарпаноҳ мондан халос шудем, - гуфт ӯ ва ба чашимонаш об чарх зад [209, с.26].

Зербоби сеюми боби дуюм ба масъалаҳои « **Мушкилоти тарҷумаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ** » бахшида шудааст. Таҳқиқот собит менамояд, ки нутқи мазмунан нақлшуда ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳангоми тарҷума низ хусусиятҳои хос доранд, тафовут ва умумиятҳо дида мешаванд, ки ҳамин хусусияти онҳоро махсусан дар тарҷумаи бевосита амиқ мушоҳида кардан имконпазир аст:

- *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба – ёбон ба киштзорҳо баромада сайру гашит намоям. Ин фикри худро ман ба акаам гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругашит ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин таклифи маро қабул намуд, аммо аз падару модар рухсат гирифтандро ба гардани ман бор кард [209, с. 20]. - On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our , and decided to go out and explore the fields and meadows. I told my elder brother of my intention and asked him to come with me: he agreed but left the onus of getting parental permission on my shoulders [210, с. 50].*

- *Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай рухсат нурсидам [209, с. 20]. - First I went to mother and asked her permission for my venture [210, с. 50].*

Паҳлуҳои мухталифи маъно, ҳам асли ва ҳам маҷозӣ, муроди пайдо кардани калимаву ибораҳо, аз лиҳози сохторӣ тағйир ёфтани мавқеи истифодаи онҳо то дараҷае ҳангоми тарҷума нофаҳмиҳоро ба миён меоварад, ки дар фаслҳои пешинаи таҳқиқот дар мисоли феълҳои гуфтор мушаххастар ва амиқ мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Дар тарҷума ҳама ҳолатҳои ифода барои амиқ пешниҳод намудани маънои асл ба инобат гирифта мешавад, вале дар ин раванд аз лиҳози сохторӣ нофаҳмо будани ҷумла низ ба мутарҷим андешаҳои ғалатро метавонад рӯйи қор оварад ва заминаи нодуруст тарҷума шудани матни асл гардад, зеро ҳар як забон хусусияти ифодаҳои хоси грамматикӣ худро дорад. Дар забони англисӣ, масалан ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда, ки дар заминаи қоидаи мувофиқатии замонҳо созмон меёбад ва аслан и қоидаи хоси забони англисӣ мебошад, ба ҳамин гуна хатокорӣҳо роҳ додан имконпазир аст, яъне аз ҷиҳати сохтор нодуруст ҷобачогузорӣ намудани ҷумлаҳо метавонанд заминаи тарҷумаи нодуруст ва ё мазмунан номувофиқ гардидани онҳо шаванд ва хусни ифодаро ба забони дигар коста гардонад. Дар тарҷумаи англисии ҷумла нутқ пурра дар шакли мазмунан бо истифодаи қоидаҳои муайяни нутқи мазмунан нақлшудаи

забони англисӣ омадааст, аммо дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ин хусусият ба назар намерасад.

Боби сеюми диссертатсия « **Усулҳои ифодаи банду басти навиҳои гуногуни ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи маводи “Ёддоштҳо”-и С.Айнӣ**» номгузори шуда, ба таҳқиқи намудҳои гуногуни ҷумлаҳо, ки бо нутқи махмунан нақлшуда алоқамандӣ дошта, хусусияти тағйирпазирро пайдо мекунанд, таҳлил ва таҳқиқ шудааст.

Дар зербоби якуми боби сеюм “**Усулҳои банду басти ҷумлаҳои саволӣ (дар заминаи гурӯҳбандии онҳо) дар нутқи мазмунан нақлшуда ва тафовути онҳо аз ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ**” Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволӣ аз нигоҳи гурӯҳбандӣ нисбат ба забони англисӣ тафовут дошта, ба ҳамдигар мувофиқат намекунанд. Гурӯҳи саволҳои забони англисӣ муайянтар ва мушаххастар ба назар мерасад, гарчанде аз нигоҳи ташкил ва дуруст гузоштани мавқеи ҷонишинҳои саволӣ ҳам дар нутқи айнан нақлшуда ва ҳам дар нутқи мазмунан нақлшуда хусусияти хос ва фарқкунанда доранд.

Вакте сухан дар бораи пурсидан меравад, хатман ҷумлаҳои саволӣ дар назар дошта мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволӣ аз дигар намуди ҷумлаҳо аз он тафовут доранд, ки онҳо шунавандаро ба додани маълумот водор мекунанд.

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои саволӣ аз лиҳози сохтор ва вазифа аз ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ андаке тафовут дошта, ҳама намуди саволҳо ба чор гурӯҳи мушаххас тақсим мешавад ва ҳар яке вазифа ва ифодаи мушаххаси худро дорад. Масалан, саволҳои умумӣ – *ҷавоби ҳа ё не*, саволҳои интиҳобӣ – *интиҳоби ду ҷавоби дар ҳуди саволбуда*, саволҳои махсус – *барои гирифтани маълумот*, саволҳои ҷудокунанда (ё маслиҳатомез) – *тасдиқ ва ё инқори фикрро* ифода месозанд.

Сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ҳамин гуна тақсим намудани ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ мураккабтар аст, зеро агар мо ба гурӯҳбандии забони тоҷикӣ назар афканем, чунин тарзи гурӯҳбандии онҳо мушоҳида мешавад, ки нисбат ба забони англисӣ дигаргун аст: «ҷумлаҳои саволи хоса, саволи риторикӣ ва саволи водоркунӣ»⁷.

Барои тақвияти андеша чанд намуна меоварем, ки ба гурӯҳи ҷумлаҳои саволи хоса дохил мешаванд, аммо дар забони англисӣ ҳар яке ба як гурӯҳи мушаххас шомиланд: – *Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?* [209, с. 110]. – *Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам?* [209, с. 111]. – *Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?* [209, с. 82]. *Дар ин кор чӣ қадар маблағ сарф мешавад* [209, с. 79]. – *Магар ҳақи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад* [209, с. 33].

Ба тариқи муқоиса агар ҷумлаҳои болоро, ки дар гурӯҳи саволҳои хоса дар забони тоҷикӣ ҷой дода шудаанд, ба гурӯҳбандии ҷумлаҳои

⁷ 1. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАХТ) (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.

саволии забони англисӣ гузаронем, онҳо шомили гурӯҳҳои зерин мешаванд: - *Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?*

(Саволи умумии (**General question**) забони англисӣ);

– *Магар ҳақи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад*

- Саволи умумии забони англисӣ;

– *Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам?*

– *Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?*

(Саволи махсуси (**special**) забони англисӣ) ва ғ.

Муқоисаи гурӯҳбандии ҷумлаҳои саволӣ дар забонҳои муқоисашаванда аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози сохтор ва вазифа аз ҳамдигар тафовут доранд, аз ин рӯ, ҳангоми муқоиса ва ифодаи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда низ ҳамин гуна вазифаҳои иловагӣ ва то дараҷае номувофиқатӣ ҷой дошта метавонанд, ки албатта ҳангоми ифода аз як забон ба забони дигар ва махсусан тарҷумаи бадеӣ бетаъсир намеронад: - *Боз чӣ мегӯед, магар ҳанӯз дилатон хунук нашудааст?* [209, с. 15].

- “Well, **aren’t** you satisfied yet?” [210, с.231].

Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омада: - дар бағалат чист? – ғуфма нурсид [209, с. 83]. - ... as I went in, Qutbiya met me in the corridor. “What is under your arm?” *she asked* [210, с.,103].

- *Ин бозичаҳоро шумо аз ақли худ баровардед?* [209, с. 66].

- ***Did** you think up this toy out of your own head?* [210, с. 78].

- *Ту барои ба Бухоро рафта хондан хоҳиши надорӣ?* [209, с.193].

- ***How would you like** to come to Bukhara to study?* [210, с.,191].

Дар забони англисӣ созмон додани ҷумлаҳо саволӣ дар баробари истифодаи пурсишҷонишинҳо аз феълҳои ёридиҳанда вобастагӣ доранд. Феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ дар ҷумлаи саволӣ ҳамчун нишондиҳандаи савол ва дар баъзе ҳолат замони ҷумла низ шуда метавонанд. Аз ин рӯ, ҳангоми ифодаи ҷумлаи саволӣ ба кадом замон тааллуқ доштани нутқи ғӯянда муҳим аст, зеро дар ин замина истифодаи феъли ёридиҳандаи замони нутқ мавриди қорбурд қарор мегирад. Дар сурати риоя накардани ҳамин гуна сохтор нутқи ғӯянда нодуруст ифода ёфтаниш мумкин аст.

Чуноне қаблан зикр намудем, дар забони англисӣ гурӯҳбандии мушаххас ба назар мерасад, ки нисбатан осонфаҳм аст. Дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ гурӯҳи саволҳои зикршуда хусусиятҳои хоси ифодаи худро низ доранд, яъне ҳангоми ифодаи савол мавқеи калимаҳо, пурсишҷонишинҳо дар доираи қоидаи махсус иваз мешаванд ва он танҳо хоси ҷумлаҳои саволии забони англисӣ мебошад, масалан: - *So I asked him **why he had given money** to the maddoh* [209, с. 129]. - *Ҳама як чиз як чиз доданд.... Бинобар ин аз ӯ нурсидам – Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?* [210, с. 82].

Дар мавриди мисоли боло дар ҷумлаи забони тоҷикӣ аз асари бадеӣ савол бе тағйирот, яъне айнан оварда шудааст, аммо дар тарҷумаи забони англисӣ мутарҷим аз нутқи мазмунан нақлшуда истифода намудааст, яъне

агар савол дар нутқи айнан меомад, чунин шакл гирифтаниш мумкин буд: *Why did you give money to maddoh?* Новобаста аз ин, дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ, пеш аз ҳама мавқеи пурсишҷонишин иваз гардида, қоидаи мувофиқати замонҳо мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба дурустии ифодаи маъно кумак расонидааст.

Чумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ асосан бо феъли **to ask** (*пурсидан*) ва дар нутқи расмӣ бештар бо феъли **inquire** (*талаб кардан, хостан*) ифода меёбанд. Ҳангоми баёни пурсиш агар феъл баёнкунандаи савол ба нутқи мазмунан нақлшуда дар замони гузашта бошад, он гоҳ ҳангоми ифодаи саволи айнан нақлшуда ба мазмунан қоидаи мувофиқати замонҳо пурра истифода мешавад. Ҷонишинҳои шахсӣ, соҳибӣ ва намудҳои дигари он, феълҳои ёридиҳанда мувофиқ ба мазмуни баён тағйир меёбанд.

Дар нутқи мазмунан нақлшуда тартиби чумлаҳои саволӣ (умумӣ ва махсус) ба монанди чумлаҳои ҳикоягӣ мебошанд, яъне тартиби ягонаи калима. Саволҳои умумии забони англисӣ, ки бо феъли ёридиҳанда оғоз ёфта, тасдиқ ва ё инкори фикрро талаб мекунанд, асосан бо пайвандакҳои **if** ё **whether** сохта мешаванд, ки ин пайвандакҳо ҳамчун нишондиҳандаи саволҳои умумӣ хизмат менамоянд ва тарҷума намешаванд:

- *His students yelled as loudly as he did, and I wondered **whether** they came to him **to learn or to argue** [210, с. 159].*

- *Талабаҳои ӯ баробари худаш дод мезаданд. Ман ҳайрон будам, ки талабаҳо ба пеши ӯ **барои дарсхонӣ** омада бошанд ё **барои мунозира?** [209, с. 105].*

Посухҳои кутоҳ ба саволҳои умумӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда тавассути такрори феълҳои ёридиҳанда ва ё модалӣ (вобаста аз савол дар нутқи айнан нақлшуда) сохта мешаванд. Ҳамин феъл метавонад аз рӯи қоидаи мутобиқати замонҳо тағйир ёфта пайвандаки **that** (**ки**)-ро қабул кунад: - *He asked me **if** I had been there before and I said that I had [210, с. 45].*

- *Ӯ аз ман пурсид, **ки** нештар дар онҷо будам ва **ман тасдиқ кардам.** [209, с. 79].*

Саволҳои алтернативӣ, ки интихоби ду предмет, амал ва ғайраро талаб мекунанд, метавонанд ҳам умумӣ бошанд ва ҳам махсус. Дар нутқи мазмунан нақлшуда ин намуди саволҳо дар доираи ҳамон як қоида сохта шуда, пайвандаки **or** (**ё ки**) илова мешавад: - *I don't know **whether** she was infected there, **or whether** it was due to her grief at her brother's death but she fell ill while at her parent's house [210, с. 165].* - *Намедонам дар он ҷо ба модарам вабо расид ё ба марги бародараш бисёр сӯхт, ки дар ҳамон ҷо бемор шуд [209, с. 109].*

Дар забони англисӣ усули ташкили савол дар нутқи мазмунан нақлшуда бо ифодаи эҳтиром ба миён гузошта мешавад. Саволҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ дорои тобишҳои рағбати пайдо намудани ҷавоби савол мебошанд, аммо дар забони англисӣ ин раванд андаке дигаргун аст, яъне саволҳо бештар тасдиқи фикр ё инкори

онро меҳоханд: - *They always told him how they had been working hard year by year to increase the yield of this land , but Bekbobo never asked for any extra and was always content to receive just as much as they took him* [210,с. 185].

- Онҳо ба падарам мегуфтанд: - мо меҳнат карда ҳосили заминро сол то сол зиёд карда истодаем, аммо Бекбобо аз мо зиёда талаб намекунад (**наменурсад**) ва ҳар чизе, ки худамон бурда диҳем, бо хурсандӣ мегирад! [209, с.123].

Саволҳои махсус бошанд бо ҳамон зарф ва ҷонишинҳои ифода меёбанд, ки дар нутқи айнан нақлшуда истифода шудаанд. Ҳангоми ифодаи чунин намуди саволҳои калимаҳои саволӣ, калимаҳои пайвастануанда шуда меоянд, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайравро пайвастануанд. Қоидаи мувофиқатии замонҳои истифода мешавад. Агар савол дар нутқи айнан нақлшуда ба мубтадо бошад (яъне бо калимаҳои **what, who**) онҳо сохтори умумии савол нигоҳ дошта мешавад ва қоидаи мувофиқатии замонҳои истифода мегардад: - *Ман ба хона расидам, падарам ҳанӯз ба кофтани сӯроҳҳои чархи осӣ машғул буд, ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман «**чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳи рафтӣ**» гуфта напурсид. Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истоданд ба пеши модарам рафтам ва занбӯруғҳоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки зудтар пухта диҳад, чунки бисёр гурусна монда будам* [209, с. 22]. – *when I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel- so busy that he never even asked where I had been and what I had done* [210, с.,52].

Намудҳои дигари саволҳои махсус тартиби худро тағйир медиҳанд. Яъне, тартиби баръакс - калимаи пеш аз мубтадо оварда мешавад, ки онро калимаҳои пайвастануанда пайгирӣ мекунанд: - *When I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel – so busy that he never even asked (пурсишҷонишини where пеш аз мубтадо оварда шудааст) where I (мубтадо) had been (будам, дар доираи қоидаи мутобиқатии замонҳои) and what I had done* [210,с. 53].

Дар ҷумлаҳои, ки савол ба муайянкунаанда, мубтадо, пуркунаанда, ҳол омада бошад, дар нутқи мазмунан нақлшуда онҳо бо калимаҳои дигар иваз карда намешаванд. Масалан, - *I wondered what I was to do now - a twelve-year-old with neither father nor mother..... I would have to look after my younger brothers* [210,с.174]. - *Ман фикр мекардам: «Акнун чӣ кор мекарда бошам? Дар 12 солагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар ... ва додарҳои хурдсолро ҳам ман бояд саровонӣ кунам* [210,с. 115]. Дар мисоли мазкур тарҷумаи ҷумлаи асар тариқи истифодаи нутқи мазмунан нақлшуда сурат гирифтааст, нутқи гӯянда дар забони тоҷикӣ айнан оварда шудааст, аммо дар тарҷума баръакс сурат гирифтааст. Аз ин рӯ, қоидаи мутобиқатии замонҳои танҳо дар ҷумлаҳои забони англисӣ мушоҳида намешаванд: - *Бо ин дилу гурдаат имшаб роҳи хонаатро чи гуна меёбӣ?* [209,с. 59]. - *One asked him how he would get home on his own that night, and ...* [210,с. 205].

Дар намунаи дигар имконияти баробари ифода ба назар мерасад: - *We asked him what had happened, and were told...* [209,с. 134]. – *Мо аз вай аҳвол пурсидем, ӯ гуфт...* [210, с.86].

Ҳангоми ҷавоб додан ба савол дар нутқи гуфтугӯи ҷавобҳои пурра хело ҳам кам истифода мешаванд, онҳо танҳо ҳамон қисматеро истифода меkunанд, ки маълумоти асосиро дорост. Ҷавобҳои кутоҳ ба саволҳои махсус дар нутқи мазмунан нақлшуда, асосан аз ҷумлаҳои пурра иборатанд. Дар нутқи расмӣ ҷавобҳои кутоҳро метавон бо ибораҳои зерин баён намуд: *he answered in the negative* (*ӯ ҷавоби мусбӣ дод*) ё ин ки *he answered in the affirmative* (*ӯ ҷавоби манфӣ дод, яъне рад кард ва ғ.*).

Зербоби дуюми боби сеюм «**Ҷумлаҳои амрӣ ифодакунандаи амру хоҳиш, таклифу пешниҳод ва маслиҳат дар забони англисӣ ва тафовути онҳо ҳангоми ифода ба забони тоҷикӣ**» ном дорад. Дар нутқи айнан нақлшуда ҷумлаҳо вобаста аз мақсади баён аз лиҳози намуд метавонанд гуногун бошанд, яъне ҷумлаҳои амрӣ, хитобӣ, саволӣ ва ғ. Ҳангоми ифодаи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда ҳар яке аз рӯйи қоидаҳои махсуси худашон баён мешаванд. Ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш хусусияти хос дошта, талаффуз хос ва ифоданокӣ вобаста аз ҳолатҳои эмотсионалӣ ба онҳо алоқаманд аст. Ҳангоми ифода тобишҳои гуногуни маъноӣ, ки ба нутқи гӯянда пайвастагӣ дорад, ин намуди ҷумлаҳои хусусияти сохтори худро низ тағйир дода метавонанд. Дар доираи тарҷумаи асарҳои бадеӣ ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш дар забонҳои мавриди таҳқиқ ҳам монандӣ ва ҳам тафовут дорад. Ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш аз як тараф метавонанд нарм ифода ёбанд, ки боиси норозигии шунаванда нагардад, аз тарафи дигар вобаста аз мақсади гӯянда саҳттар ифода гарданд, ки ҳадафи гӯянда амиқ гардад: - *When I begged my father to teach me how to write, he told me, "My own handwriting is not good- if you copy me, you will develop a poor hand [210, с.117]"* - Вақте ки ман аз падарам *илтимос* намудам, ки хатнависиро ба ман омӯзад, ӯ гуфт: -*Хатти ман бад аст, агар дар неши ман хат машиқ кунӣ бадхат мешавӣ [209, с.73].*

Дар забони англисӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда амру хоҳиш ба воситаи infinitive (масдар) ифода меёбад, яъне, феъл бо шакли масдариаш (infinitive) иваз мегардад. Дар шакли инкорӣ бошад, хиссачаи **not** ба масдар илова мешавад, ҳоли макон ва замон мувофиқи маъно тағйир меёбад: - *The turning his eyes toward me, he went on: Study! Whatever problems you meet with, go on studying! Only don't become a kadi, or rais, or an imam! if you like, be a madrasa teacher!" He closed his eyes [210, с.154].* - *Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлам!... [209, с.111].*

Маънои амру фармон ҳангоми тасвири воқеа дар асари бадеӣ аз тарафи нависанда бо ёрии феълҳои амр кардан, фармон додан, супориш додан, таъкид кардан зикр мешаванд, ки дар ин ҳолат оҳанги амр, интонсияи овоз метавонад хоҳиши гӯяндаро возеҳ намояд.

Дар забони англисӣ агар ҳангоми ифода иҷрокунандаи амал зикр нашуда бошад ва ё зарурати зикри ӯ набошад, онҳо феъл-ифодакунандаи нутқ дар нутқи мазмунан нақлшуда дар тарзи мафул (passive) меояд: - *«Stop making all that noise, children»* - «*Кӯдакон ором шавед, гавгоро бас кунед*». *The*

children were asked to stop making all that noise. (Аз кӯдакон хоҳиш намуданд, ки гавгоро бас кунанд) ⁸.

Зербоби сеюми боби сеюм “**Чумлаҳои хитобӣ ифодакунандаи салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ, табрикот ва ғайра дар забони англисӣ ва тафовути онҳо хангоми ифода ба забони тоҷикӣ**” мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳад, ки ба гурӯҳи чумлаҳои хитобӣ ҳамон чумлаҳои ворид мешаванд, ки дар онҳо фикр бо ҳиссиёти баланд ва ҳаяҷон ифода гардидааст. Илова бар ин, чумлаҳо метавонанд, вобаста аз оҳанги гуфтор ва талаффуз ба гурӯҳи чумлаҳои хитобӣ дохил шаванд. Дар баробари ин, яке аз воситаҳои асосии ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон ва оҳанги гуфтор амали инверсия ҳисобида шавад: - ... *the vobkand team has won! ... Throw them in the pond!... Hey, come on, Ironcasters, the Ghijdivon men are being routed!*” [210, с. 133]. - ...*Вобкандиҳо бурданд... инҳоро ба ҳавз партоед...ӯй позарезони Мӯлиён, зудтар бароед, ки обрӯи гиҷдувониҳо рафт...»* [209, с. 85].

Чумлаҳои хитобӣ ҳамчун чумлаи мустақил меоянд, яке аз воситаҳои ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон мебошанд ва шиддат гирифтани оҳанги гуфтор дар ин ҳолат амали инверсия мебошад: - *But after the explosion, someone said to me, “ Hey, Mullo, your turbans on fire! I took it off right away... [210, с. 135]. - Аммо баъд аз кафӣидани тарфи Вобкандиён касе ба ман гуфт, ки «акамullo, саллаатон сӯхта истодааст». Ман дарҳол саллаамро аз сар гирифтам... [209, с. 86].*

Барои ба оҳанги махсус ва пуршиддат ифода кардани чумлаҳои сода ва ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ воситаҳои гуногуни луғавию грамматикӣ истифода мешаванд. Мухотаб, ҳиссачаҳои қувватдиҳанда, калимаҳои модалӣ аз муҳимтарини ин воситаҳо ба шумор мераванд. Хангоми ифодаи чумлаҳои хитобӣ дар чумла дар забони англисӣ аввал сухани муаллиф ва баъд аз он пуркунанда меояд:

- *Сеюмӣ масҳара дошта ва пичинг карда гуфт: - Офарин ба дилу чигарат! Агар монанди ту чор ҷӯра бошем, харамон дар кӯчаи Хиёбони Бухоро ҳанг хоҳад зад [209, с. 59]. - A third yelled sarcastically, “Hurrah for such a brave fellow! If we had four more like you, our donkeys would bray in the streets of Khiyobon in Bukhara!” [210, с. 205].*

Дар мисоли асарҳои бадеӣ ҳамин гуна ҳолати истифодаи чумлаҳои хитобӣ зиёданд, масалан: - *Халифа фарёд мекард: пойҳоямро бурид, сахт натобед! Аммо ҳеҷ кас гӯш намедод [209, с. 15]. - Khalifa cried out, “You’re cutting of my legs, don’t twist so hard!” But nobody paid any attention [210, с. 230].*

Сар диҳетон! - *гуфт мактабдор [209,с.15]. - “Let him go” the teacher ordered (Мактабдор гуфт, ки ўро сар диҳанд) [210, с.231]..*

1. ⁸ Атоева Ҳ. Грамматикаи забони англисӣ / Ҳ.Атоева – Душанбе, 2015 – С. 90-104.

Нидоҳо дар забони англисӣ дар мисоли **_oh, ugh, ouch, oh** ва ғайра дар нутқи мазмунан нақлшуда намеоянд, яъне онҳо тавассути феълҳои дигар мазмунан ифода мешаванд.

Зербоби чоруми боби сеюм **“Хусусиятҳои хоси нутқи мазмунан нақлшуда ва тағйироти сохториву маъноӣ дар таркиби матни асарҳои бадеӣ”** номгузори шуда, дар он оид ба тафовуту умумиятҳои нутқи мазмунан нақлшуда дар доираи асари бадеии интихобшуда таҳлил гузаронида шудааст.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар ҳама забонҳои олам дида мешавад ва мавриди истифода қарор мегирад, аммо дар таркиби матни асарҳои бадеӣ дуруст истифода намудани қоида ва қонуниятҳои он мавқеи муҳим дорад. Дар баробари ин, забонҳо, ки хусусиятҳои хоси худро доранд, ҳангоми тарҷума хусусиятҳои мушкิลбаёнро зоҳир намуда метавонанд. Аз ин лиҳоз, таваҷҷуҳ на танҳо ба сохтори грамматикӣ, балкӣ ба интиҳоби феълҳо, ки асоси семантикаи нутқро ташкил медиҳанд, зарур аст.

Нутқи мазмунан нақлшуда сухани каси дигар мебошад, ки аз тарафи муаллиф дар шакли ҷумлаи пайрав бо нигоҳ доштани мазмунаш интишор шудааст. Баръакси нутқи айнан нақлшуда, аслан, нутқи мазмунан нақлшуда ҳамеша пас аз суханони муаллиф ҷой мегирад ва ҳамчун ҷузъи асосии ҷумла махсуб меёбад: - *Ҳа, чӣ мегӯӣ? Гуфта нурсид. Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба ҷавоб гирифта омадем. Бо кӣ? Бо ақамуллом* [209, с. 19]. Мисоли дуюм дар ифодаи пурраи ҳамон маъно (мазмунан): - *Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай рухсат нурсидам* [209, с. 20]. Дар маҷмӯъ, таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи асарҳои бадеӣ, махсусан асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ қоидаи мутобиқати замони асоси дуруст сомон додани ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда махсуб меёбанд. Дар баробари ин, хусусиятҳои хоси як гурӯҳи ҷумлаҳо, ки дар фаслҳои боло таҳқиқ шуданд, муҳим мебошанд, зеро ифодаи нодурусти сохтори онҳо боиси нодурустии ифода мегардад. Аз ин рӯ, дар ин фасл аксаран масъалаҳои таҳқиқ ва пешниҳод шуданд, ки барои нутқи мазмунан нақлшудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муҳим доништа мешаванд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нутқ дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани тобишҳои маъноӣ ҳангоми таллаффуз, яъне тафовутҳои овозӣ мебошад, ки махсусан дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ, хитобӣ мушоҳида мешаванд. Тобишҳои гуногуни маъноӣ дар нутқи шифоҳӣ маҳз тавассути оҳанги гуфтор ба вуҷуд меояд, ки ин амал ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мушоҳида мешавад ва ба дурустӣ ва амиқии гуфтор боис мегардад, аммо дар нутқи мазмунан нақлшудаи англисӣ дар баробари умумиятҳои истифодаи қоидаи мутобиқати замони низ ҷоиз аст, ки нисбат ба ифода дар забони тоҷикӣ тафовути бештарро зоҳир менамояд.

ХУЛОСА

Дар хулоса натиҷаҳои таҳқиқот бо назардошти таҳлили пурраи мавзӯ дар доираи асари бадеии интиҳобшуда омадаанд. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон доданд, ки тавассути матни асарҳои бадеӣ муқоиса намудани хусусиятҳои сохторӣ ва ошкор намудани паҳлуҳои фарқкунандаи мавзӯҳое, ки ба грамматикаи забонҳо алоқамандӣ доранд, имконпазир аст. Тавассути тарҷумаи бевосита муайян намудани хусусиятҳои тағйирпазирӣ семантикӣ дар натиҷаи иваз шудани сохтори ҷумла дар матни асарҳои бадеӣ ҷанбаҳои ҳам семантикӣ ва ҳам сохториро мушаххас менамояд.

Гузариш аз як намуди гуфтор ба дигар намуди он албатта фарогири тағйиротҳои гуногуни сохторӣ, семантикӣ, синтаксисӣ ва ҳатто тағйири имкониятҳои инфиродии овозӣ мегардад. Аз ин рӯ, нутқи дурусти гӯянда танҳо баъд аз ворид намудани тағйиротҳои сохторӣ ба миён омаданааш мумкин аст.

Нутқи мазмунан нақлшударо ба гурӯҳи мушкilotҳои синтаксисӣ дар забоншиносӣ ворид кардан мумкин аст. Ба назари аввал чунин менамояд, ки мавзӯ пурра омӯхта шудааст, аммо таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавӣ мушкilotи фарохтари онро пеши назар меоварад, махсусан омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии намудҳои гуногуни ҷумлаҳо дар заминаи замонҳои мушаххас ва мувофиқати онҳо.

Натиҷаҳои таҳқиқ бар он ишорат мекунад, ки нутқи мазмунан нақлшуда аз лиҳози грамматикӣ асосан ҷумлаҳои пайравро ба миён меоваранд. Дар онҳо калимаҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ба миён меоваранд, ба таркиби сарҷумла ворид мешаванд.

Дар забонҳои муқоисашаванда алоқа миёни ҷумлаҳо метавонанд, ҳам тавассути пайвандакҳо ба миён оянд ва ё бидуни онҳо. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ин алоқаҳо аз семантикаи нутқ, ки ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонидани мешавад, вобастагӣ дорад.

Яке аз хусусиятҳое, ки дар забони англисӣ ҳангоми баргардонидани нутқ ба нутқи мазмунан нақлшуда хос аст, мувофиқати замонҳои феълӣ ҳам дар сарҷумла ва ҳам дар ҷумлаи пайрав мебошад. Қоидаи мутобиқати замонҳо, яъне мувофиқ намудани замони ҷумла дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ аз нигоҳи сохтор тафовути калон дорад. Яъне мавҷуд набудани сохтори ягона бо ҳама намуди ҷумлаҳо, иваз шудани сохтори ифода дар конструксияҳои гуногун, тағйир ёфтани феълҳои модалӣ, хусусияти фарқкунандаи доштани ифодаи ҷумлаҳои саволӣ ва амсоли инҳо, ки мураккабии ифода намудан ва тарҷума намудани онро ба забонҳои дигар ба миён меоварад.

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои саволӣ имконияти истифодаи гуногун доранд. Ин гуногунӣ агар аз гурӯҳбандии онҳо сарчашма гирад, истифодаи феълҳои ёридиҳанда дар забони англисӣ дар ҷумлаҳои саволӣ хусусияти сохтории онҳоро дигаргун месозанд. Дар забони англисӣ ҳар як замон феълӣ ёридиҳандаи худро дорад, ки танҳо барои сохтани ҷумлаи саволии ҳамон замон истифода мешавад. Дар нутқи

мазмунан нақлшуда низ ҷумлаҳои саволӣ ҳамин гуна хусусияти монандро доранд, ки дар забони тоҷикӣ дида намешавад.

Ҷумлаҳои саволии забони англисӣ, ки аз феълҳои ёридиҳанда дар нутқи мазмунан нақлшуда истифода мебаранд, ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ифода намеёбанд ва ҳамчун нишондиҳандаи савол хизмат мекунад (if, weather ва амсоли инҳо, ки шарҳашон дар зербобҳо оварда шудаанд). Ин хусусият дар ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ ба назар намерасад. Агар дар забони тоҷикӣ се навъи ҷумлаҳои саволӣ бошад, дар забони англисӣ онҳо ба чор гурӯҳ тақсим мешаванд. Ҳангоми муқоиса ҳамаи онҳоро ба як гурӯҳи саволҳои забони тоҷикӣ (ҷумлаҳои саволии хоса) ворид кардан мумкин аст.

Дар забони тоҷикӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тағйироти асосиро ивази ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо ташкил медиҳанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ кунонида мешаванд, яъне тағйироти куллии замониеро, ки дар забони англисӣ хос аст ва болотар таҳлил намудем, мушоҳида намешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар мисоли ҷумлаҳои асарҳои бадеӣ бар он ишора мекунанд, ки дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ истифодаи баъзе пайвандакҳо муҳим нест, ба монанди пайвандаки *that* (*ки*) ва ғайраҳо, зеро истифода накардани пайвандак ба тағйири пурраи маъноӣ намеоварад ва ба ифодаи нутқ безарар боқӣ мемонад. Ин хусусияти монандӣ дар ҷумлаҳои нутқи мазмунан нақлшудаи забони тоҷикӣ низ дида мешавад. Дар забонҳои мавриди таҳқиқ нутқи мазмунан нақлшуда метавонад аз пайвандакҳои маъмул фаровон истифода барад, аммо ҳолати истифода накардани он ҳам ба ифодаи андеша зараровар нест. Ин ҳолат аз як тараф агар ҳангоми баргардонидани ҷумлаҳои гуногун, ки ифодакунандаи андешаҳои мухталифанд, ба монанди хабар расонидан, савол додан ва амсоли инҳо ҷой дошта бошанд, аз тарафи дигар аз мантиқи ифода ва махсусан семантикаи феъли сарҷумла вобастагӣ дорад.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нутқ дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани тобишҳои маъноӣ ҳангоми таллаффуз, яъне тафовутҳои овозӣ мебошад, ки махсусан дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ, хитобӣ мушоҳида мешаванд. Тобишҳои гуногуни маъноӣ дар нутқи шифоҳӣ маҳз тавассути оҳанги гуфтор ба вучуд меояд, ки ин амал ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мушоҳида мешавад ва ба дурустӣ ва амиқии гуфтор боис мегардад, аммо дар нутқи мазмунан нақлшудаи англисӣ дар баробари умумиятҳои истифодаи қоидаи мутобикати замонҳо низ ҷоиз аст, ки нисбат ба ифода дар забони тоҷикӣ тафовути бештарро зоҳир менамояд. Қоидаи мутобикати замонҳо дар нутқи гуфтугуии забони англисӣ вобаста аз хоҳиш ва маҳорати гӯянда истифода мешавад, зеро ифодаи нутқи каси дигарро бо роҳи усулҳои осонтар низ фаҳмондан имкон дорад. Аммо дар асарҳои бадеӣ, тарҷумаи расмӣ, хаттӣ ва ғайраҳо, ки зарурати мушаххасбаёнӣро доранд, дуруст корбаст намудани он хатмист.

Қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дорад. Чунин тафовут бештар ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ба мушоҳида мерасад. Натиҷаи таҳқиқ ва таҳлил маълум месозад, ки замонҳои феълӣ дорои роҳу воситаи мураккаби ифодабӣ буда, аз ҳамдигар дар аксар ҳолат фарқ мекунанд. Илова бар ин, пурра оғаҳ набудан аз қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ ба нодурусти тарҷума оварданиш мумкин аст, ки ин амал метавонад сабаби норӯшан бодӣ мондани сухани ғӯянда бошад. Дар забони тоҷикӣ низ ҳангоми ифодаи нутқи бегона мутобиқгардонии нутқи ғӯянда аз лиҳози замонӣ вучуд дорад, аммо тағйирот барои забонмӯз ошноӣ ва тобишҳои иловагии сохторӣ ва маъноиро зоҳир намекунад.

Натиҷаҳои таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти зарурӣ оид ба мавзӯ ба ҳулосае меоварад, ки дар давраҳои гуногун донишмандони соҳа андешаҳои муҳолифро нисбат ба истифодаи ҳатмии қоидаи мутобиқати замонҳо дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ пешниҳод намудаанд, ба монанди О. Jespersen, Н. Sweet, В. Kelly ва дигарон. Забоншиносон бар он назар буданд, ки қоидаи мувофиқати замонҳо танҳо ҳоси нутқи мазмунан нақлшуда ҳисобида шавад.

Ба назари мо ҳам андешаҳои боло, то дараҷае ба ҳақиқат наздик аст, зеро нутқи ғӯяндаро дар забони англисӣ метавон бо чанд роҳ ифода намуд, ки имконияти дури ҷустан аз мушкилоти грамматикиро низ дорад. Қоидаи мутобиқати замонҳо албатта ҳоси нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ буда метавонад, аммо бо ин хусусият амали он ба анҷом намерасад. Ҳангоми омӯзиши қоидаи мутобиқати замонҳо асосан намудҳои гуногуни ҷумлаҳо дар ҳарду забон мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Мусаллам аст, ки дар пояи омӯзиши намудҳои ҷумла (пайрав, тобеъ ва ғайраҳо) муайян сохтани зарурати истифодаи қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ имконпазир аст. Ба назари мо асоси қоидаи мувофиқати замонҳо таъсири замони сарҷумла барои ифодаи маънои амиқи ҷумлаи пайрав мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар забоншиносии муқоисавӣ қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ба таври мушаххас ва комил омӯхта нашудааст. Гарчанде дар баъзе қорҳо ба таври алоҳида замонҳои феълӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошанд ҳам, мутобиқати замонҳо дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ хусусияти фарқкунанда дорад.

1. Дастовардҳои диссертатсияи мазкур имкон медиҳанд, ки дар заминаи натиҷаҳои илмӣ асоснокшуда, нутқи мазмунан нақлшудаи забони

англисӣ дар доираи меъёри муайяни забони адабии тоҷик мавриди истифода қарор гиранд.

2. Натиҷаҳои таҳқиқ барои ташаккул ва тақомул додани илми тарҷума мусоидат намуда, имкон фароҳам меоваранд, ки ҳангоми тарҷумаи бевоситаи асарҳои бадеӣ хусусияти ҳосил нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ба инобат гирифта шавад, то инки асолати асари тарҷумашаванда нигоҳ дошта шавад.

3. Тағйири сохтори нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ боиси ғалат ифода кардани маънои асосии ҷумла шуда метавонад. Аз ин рӯ, натиҷаҳои таҳқиқ барои самаранок қорбаст намудани он мувофиқат мекунанд.

4. Дар доираи омӯзиши грамматикаи муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ натиҷаҳои таҳқиқ ҳамчун сарчашмаи асосии омӯзиши он дар заминаи асарҳои бевосита тарҷумашуда ба мақсад мувофиқ аст.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1- М]. Саидова М.А. Ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунаннақлшуда дар забони англисӣ ва ифодаи онҳо ба забони тоҷикӣ [Матн] / М.А Саидова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2020. №1. – С. 42-45. ISSN-2413-516X.

[2-М]. Саидова М.А. Хусусиятҳои сохтори нутқи мазмунаннақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А Саидова// Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2020. №4. – С. 22-26 . ISSN-2413-516X.

[3-М]. Саидова М.А. Омилҳои ба вуҷуд омадани муродифоти калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А Саидова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2019. №4. – С. 49-53 . ISSN-2413-516X.

[4-М]. Саидова М.А. Паҳлуҳои муҳими мувофиқати маъногӣ ва умумияти ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А. Саидова// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2021. №2, (91). – С. 88-92. ISSN-2413-516X.

[5-М]. Саидова М.А. Хусусиятҳои хоси нутқи мазмунан нақлшуда дар асоси матни асари бадеӣ “Ёдоштҳо”-и устод Айни [Матн] / М.А. Саидова// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2022. №6, (91). – С. 88-92. ISSN-2413-516X.

2. Мақолаҳои, ки дар нашрияҳои дигар ҷо ғайбаанд:

[6-М]. Саидова М.А. Тафовути ифодаи ҷумлаҳои саволи дар нутқи мазмунан нақлшуда [Матн] / М.А. Саидова// Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ДДМИТ бахшида ба Соҳаи рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ. - Душанбе, 2021. С. 247-256.

[7-М]. Саидова М.А. Нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи хусусиятҳои сохторӣ [Матн] / М.А. Саидова// Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорон ва устодони ДДМИТ. - Душанбе, 2020. С. 202-207.

[8-М]. Саидова М.А. Дараҷаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А. Саидова// Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорон ва устодони ДДМИТ.- Душанбе, 2022. С. 94-100.

[9-М]. Саидова М.А. Тағироти сохториву маъноии нутқи мазмунан нақлшуда дар таркиби матни асарҳои бадеӣ [Матн] / М.А. Саидова// Забон ва адабиёти рус дар шароити муосир: маводи конференсияи ҷумхуриявии илмӣ-амалӣ.- Душанбе: ДМТ, 2021. - С. 332-335.

[10-М]. Саидова М.А. Қоидаҳои мутабиқати замонаҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар таркиби матни асарҳои бадеӣ [Матн] / М.А. Саидова// Масъалаҳои муосири забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар замони муосир: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Душанбе: Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 2022. - С. 290-293.

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ С. АЙНИ**

На правах рукописи

УДК:809.155.0.+802.0

ББК:81.2ТАДЖ+81.2АНГЛ

С-20

САИДОВА МАВЗУНА АБДУЛХАКИМОВНА

**СРАВНИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
КОСВЕННОЙ РЕЧИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ “ВОСПОМИНАНИЕ” С.АЙНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата
филологических наук по специальности 10.02.20 - Сравнительно-
историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Душанбе – 2023

Диссертация выполнена на кафедре языкознания и сравнительной типологии Таджикского педагогического университета имени С. Айни.

Научный руководитель: **Туйгунов Носир Хакбердиевич** – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка Технического колледжа, Таджикского технического университета имени М.Осими

Официальные оппоненты: **Мухторов Зайниддин** - доктор филологических наук, профессор, ректор филиала Сингапурского институт развития менеджмента в Душанбе

Насруддинов Сирочиддин Мохадшарифович – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков при Национальной Академии наук Таджикистана

Ведущая организация: **Кулябский государственный университет имени Абуабдулло Рудаки**

Защита диссертации состоится «18» марта 2023 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-036 при Таджикском государственном институте языков имени Сотима Улугзода (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6) и на сайте www.ddzt.tj.

Автореферат разослан «____» _____ 2023 года.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Хасанова Ш. Р.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В грамматической системе разных языков косвенная речь имеет специфические и отличительные черты. Поэтому среди сложных грамматических вопросов она остаётся одной из спорных тем. Косвенная речь имеет свою особую структуру, в этом процессе позиция употребления, способ выражения, смысловые и стилистические изменения всегда входят в число её актуальных тем. Поэтому сопоставительное исследование и изучение косвенной речи на основе текста художественных произведений и их прямого перевода даёт возможность прийти к глубокому и точному научному выводу о структуре, значении, месте употребления, в сфере её употребления и применения в сравниваемых языках, поскольку таджикский и английский языки имеют свои отличительные особенности, особенно со структурной точки зрения, что влияет на выражение смысла в другом языке.

Структурно-семантическое исследование речи в таджикском и английском языках является одним из важных вопросов, которому в таджикской лингвистике уделяется меньше внимания по сравнению с другими языками. Поэтому данная диссертация направлена на анализ и сравнительно-структурное исследование данного вопроса.

Структурно-семантические вопросы занимают особое место в сопоставительном языкознании, и им уделяется особое внимание. В этом контексте в последние годы особое внимание уделяется изучению грамматики, особенно сопоставительной грамматике, поскольку эта практика позволяет сопоставлять структурный ряд конкретных грамматических тем языков, и в этом контексте совершенствуются возможности выражения мысли с одного языка на другой. В этом процессе особое место занимают исследование и изучение грамматических правил и законов.

Научные и исследовательские источники свидетельствуют о том, что косвенная речь в таджикском языке до конца не изучена и не исследована отдельно, но в большинстве научных работ в направлении изучения грамматики языка учёные различных направлений в своих статьях выразили мнение по этой проблеме, а также рассматривали отдельные её разделы в научно-исследовательских работах.

Например, по этому вопросу лингвист Б. Камолиддинов высказался следующим образом: ⁹«Есть три способа передачи чьих-либо слов: буквально, в контексте и путём подражания. При буквальной передаче соблюдаются все особенности речи: состав слов, стиль выражения, манера предложений, интонация, приёмы ударения и украшения речи, поэтому подача текста красочна, эффектна и привлекательна. С чьих-либо слов в форме повествования или цитаты излагаются разрозненные слова и словосочетания,

1. ⁹ Камолиддинов Б. Дар бораи як тарзи ифодаи забони тоҷикӣ// Масъалаҳои филологияи тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1974. – С.12.

предложения и целые фрагменты. В косвенной речи основное содержание чьих-либо слов выражается в сжатой форме».

Косвенной речи во многих языках мира свойственна сложность изложения, особенно со структурной точки зрения, и этот процесс не является исключением в сопоставляемых языках (таджикском и английском). Помимо различия в структурных особенностях, косвенная речь английского языка имеет свою сферу употребления, отличную от таджикского языка, что не может не повлиять на перевод речи с одного языка на другой.

Косвенная речь и её структурно-семантические особенности, средства выразительности являются одной из сложных тем в разных языках, и в разных языках у них есть свои особые и уникальные способы и методы. Эта особенность вызывает необходимость отдельных лингвистических исследований, особенно с сопоставительной точки зрения, поскольку грамматические правила и законы разноструктурных языков не могут быть одинаковыми, и в этом контексте их сопоставительное исследование может расширить возможности различных выражений на разнообразных языках.

Понятно, что богатство каждого языка невозможно без изучения различных лексических, грамматических и стилистических особенностей, возможностей выражения, организации различных средств выражения, возможностей выражения мысли по-разному и глубоко посредством различных грамматических средств. С этой точки зрения изучение грамматических правил и законов языка, особенно со сравнительной точки зрения, может привести к расширению указанных возможностей.

Степень изученности темы исследования. Проблемы изучения косвенной речи в таджикском языке по-разному представлены в исследованиях учёных в данной области. Отдельного исследования на эту тему нет. Учёные отрасли по-разному, в зависимости от направления своих исследований, наряду с решением основных вопросов также уделяли внимание этой теме и высказывали свои научные взгляды на использование косвенной речи. В том числе исследования и отдельные статьи таджикских учёных Б. Ниязмухаммедова, Р. Гаффорова, Ш. Ниёзи, Н. Масуми, Д. Таджиева, М.Н. Косимовой, Б. Сиёева, Б. Камолиддинова, П. Джамшедова, Д. Ходжаева, М. Норматова, Х. Хусейнова, С. Атобуллоева, Ф. Зикриёева, К. Каландарова, Н. Туйгунова, А. Мамадназарова и других связаны с некоторыми аспектами проблемы.

Наряду с различными статьями и работами, направленными на изучение конкретной темы, правила косвенной речи в таджикском языке можно найти в основном в учебниках для вузов и некоторых отдельных статьях или подразделах научно-исследовательских работ.

Изучение научной литературы, связанное с анализом содержания косвенной речи, показывает, что различные аспекты выбранной темы затрагивались в работах как зарубежных, так и отечественных лингвистов, в том числе И. П. Иванова, И. Б. Хлебникова, М.В. Янкошвили, а также в кандидатских диссертациях З.П. Гаркунова, Л.Л. Немкова, В.А. Овсянникова,

Е. Н. Калинина, И. П. Верховского, В. Н. Ганкиной, Е. А. Зверева, К. В. Сизова, В. Ш. Богоутдиновой, Н.И. Мелешковой и других.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Диссертационное исследование связано с образовательными и научными программами, включающими филологические направления. Оно также тесно связано с Государственной программой совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года (от 30 августа 2019 года № 438).

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель и задачи исследования. С учётом степени изученности темы и важности исследования косвенной речи в таджикском и английском языках, были сформированы основные цели исследования, а для их достижения были предусмотрены и реализованы следующие задачи. :

- определение уровня или степени изученности косвенной речи в таджикском и английском языках;
- выявление и исследование различных теорий выражения косвенной речи в таджикском и английском языках;
- определение структурных особенностей косвенной речи в сравниваемых языках;
- выявление и исследование отличительных и общих свойств выражения косвенной речи в таджикском и английском языках;
- определение структурно-семантических сходств и различий выражения косвенной речи на основе некоторых художественных произведений, переведённых непосредственно с таджикского языка на английский или наоборот.

Методы исследования. В качестве основных методов исследования использовался сопоставительно-типологический метод исследования в языкознании, а также применялись методы структурно-семантического анализа для выявления различных семантических выражений в предложении.

Объект исследования. Косвенная речь в таджикском и английском языках на материале художественных произведений (Воспоминания).

Предмет исследования. Структурно-семантический анализ косвенной речи в таджикском и английском языках на основе произведения «Воспоминания» С. Айни.

Теоретико-методологические основы исследования. В качестве теоретических основ в данной диссертации выступают научно-методические работы по обозначенным вопросам в исследованиях таких видных лингвистов, как Б. Ниязмухаммедов, Р. Гаффоров, Ш. Ниёзи, Н. Масуми, Д.Т. Таджиев, М.Н. Косимова, Б. Камолиддинов, Б. Сиёев, П. Джамshedов, Д. Ходжаев, М. Норматов, Х. Хусейнов, Д. Ходжаев, С. Атобуллоев, К. Каландаров, Д. Искандарова, З. Мухторов, С. Джоматов, Н. Туйгунов, А. Мамадназаров и зарубежных лингвистов: М.А. Ганшина, Н. Sweet, R.L. Allen , Onions S., P. Strawson, A.S. West, О. Эсперсен, З.П. Гаркунов, Н.К. Рязанов, М.В. Смолин, К.В. Давыдова, К.А. Долинин, С.В. Кузнецов, Н. М. Василевский, Б.А. Илиш,

В. Л. Каушанский, Е. М. Гордон, И. П. Крылов, И. Б. Хлебников, М.В. Янкошвили, З.П. Гаркунов, Л.Л. Немков, В.А. Овсянников, Е. Н. Калинин, И. П. Верховский, Е.А. Зверев, К. В. Сизов, В.Ш. Богоутдинова, Й. Дарканбаева, Г.В. Мирошниченко, И.П. Дятлова, Е.А. Конюс, Э.А. Рейман, А.Б. Бондарко.

Источники исследования. В качестве основного источника исследования использовалось произведение С. Айни «Воспоминания». При этом, чтобы наглядно показать некоторые грамматические правила английского языка, в качестве дополнительного материала мы использовали переводные произведения, в том числе произведения устода С.Айни «Воспоминания», «Ахмад Силач», «Старая школа», «Джейн Эйр» [Шарлотта Бронте, 1975], «Старик и море» [Э. Хемингуэй, 2013], «Овод» [Э.Л. Войнич, 1982] и одновременно учебные и научные труды, непосредственно связанные с темой, в том числе К. Усмонова «Теоретическая грамматика английского языка» [2010], А. Мамадназарова «Англо-таджикский словарь» [2014], П. Джамшедова «Англо-таджикский словарь» [2010], Туйгунова Н. «Грамматика английского языка» [2005], Н. Хабибова «Синтаксис и морфология английской грамматики» [2008], Х. Атоевой «Грамматика английского языка» [2016], А. Маликова «Грамматика английского языка» [2015] и др.

Научная новизна исследования. Основная новизна данной диссертации заключается в том, что косвенная речь в таджикском и английском языках впервые является предметом монографического лингвистического исследования на материале прямого перевода отдельных произведений. В диссертации впервые определяются и исследуются структурно-семантические особенности косвенной речи в таджикском и английском языках, а в ходе анализа и рассмотрения темы определяется степень перевода и выражения косвенной речи с английского на таджикский или наоборот, в зависимости от необходимости анализа.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. При выражении косвенной речи таджикскому и английскому языкам присущи свои отдельные специфические особенности. Если в таджикском языке она передаётся с помощью придаточных предложений, то в английском языке оно может быть в форме простого предложения с употреблением инфинитива или герундия (неопределённая форма глагола в английском языке, которая в предложении в основном используется в функции причастия, обстоятельного существительного). В сравниваемых языках в большинстве случаев используются соединительный союз «ки», а в английском «that», они сходны как по функции, так и по выражению смысла в типах упомянутых предложений.

2. С точки зрения структуры в английском языке при выражении косвенной речи существует особое правило согласования времён, которое имеет разные случаи употребления и не всегда употребляется единообразно. В косвенной речи таджикского языка чаще бывает единообразной, то есть с определённой структурой.

3. Выражение речи другого человека в английском и таджикском языках возможно также через структуру дословно передаваемой речи в обоих языках, и, конечно же, она имеет разные и специфические характеристики.

4. Вопросительные предложения таджикского языка не соответствуют английскому языку по классификации, что вызывает различия в выражении косвенной речи. В вопросительных предложениях английского языка вспомогательные глаголы используются для выражения косвенной речи, которые не выражаются при переводе на таджикский язык и служат показателем вопроса. Эта особенность не наблюдается в вопросительных предложениях таджикского языка.

5. Особые правила согласования глагольных времён в английском языке при переводе также могут привести к неправильному переводу и выражению из-за сложности конструкции, поскольку эта особенность также неоднородна и меняется в зависимости от типов предложений.

Теоретическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что его результаты могут способствовать решению теоретических проблем сопоставительной грамматики в будущем. Результаты исследования могут быть использованы для будущих исследований разноструктурных языков. Кроме того, в направлении художественного перевода, имеющего свои правила и законы, не лишены значения результаты исследования, ведь отличительная структура косвенной речи также связана с правильным и глубоким переводом, поэтому они могут служить в будущем конкретным научным источником в области сопоставительной грамматики и художественного перевода.

Практическая значимость исследования. Практическая значимость исследования заключается в том, что его выводы и материалы могут быть использованы при сравнительно-типологическом исследовании других языков, при разработке и написании практических грамматик сопоставляемых языков и учебных пособий для вузов, при разработке практических курсов таджикского и английского языков. Материалы диссертации могут быть использованы при составлении отдельных разделов учебных пособий по грамматике таджикского и английского языков, а также при подготовке спецкурсов и семинаров по вопросам сравнительного языкознания, типологического языкознания, семасиологии, теории и практики перевода, и могут быть включены в образовательные программы сфере высшего профессионального образования Республики Таджикистан.

В диссертации представлен структурно-семантический анализ косвенной речи на основе использования прямого перевода избранных художественных произведений и отдельных научных свидетельств из них, а также способы и методы реализации косвенной речи английского языка в сравнении с таджикским языком. Научно обоснованы отличительные структурные особенности и основы соответствия перевода таких грамматических правил. Поэтому результаты исследования могут быть использованы в процессе изучения грамматики таджикского и английского

языков, теории и практики перевода. Наряду с этим материалы исследования могут быть использованы при подготовке методических рекомендаций по таджикскому и английскому языкам и при преподавании практических и спецкурсов на филологических факультетах высших учебных заведений Республики Таджикистан.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертационное исследование соответствует паспорту специальности и установленному порядку написания диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 - Сравнительно-историческое, сравнительно-сопоставительное языкознание.

Личный вклад соискателя. Личный вклад соискателя учёной степени в исследование проявляется в том, что впервые всесторонне исследована тематика косвенной речи и её структурного сопоставления на основе прямого перевода художественных произведений, и исследователь добился некоторых успехов в этом направлении, проанализировал и рассмотрел различия и их общие черты.

Апробация результатов исследования. Диссертация была обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни от 27.08.2022 №1 и на Ученом совете факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни от 27.10.2022 №3.

Основные результаты исследования были представлены в виде докладов на ежегодных конференциях профессорско-преподавательского состава Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, на республиканских конференциях (2018, 2021, 2022 гг.) и в опубликованных научных статьях, список которых приведён в конце автореферата.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликовано 10 научных статей, в том числе 5 статей в рецензируемых журналах ВАК при Президенте РТ.

Объём и структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка научной и учебной литературы. В главах и подразделах проанализированы и рассмотрены вопросы изучения и исследования косвенной речи в таджикском и английском языках на примерах художественных произведений (Воспоминания). Заключение диссертации представляет собой обобщение мыслей и представлений о косвенной речи таджикского и английского языков. Общий объём диссертации составляет 150 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Введение содержит информацию о значимости исследования, степени изученности темы, целях и задачах, научной новизне исследования, теоретической и практической значимости исследования, теоретико-методологических основаниях исследования, разработанности темы, методах исследования, основных материалах исследования.

Первая глава называется **«Проблемы изучения косвенной речи в таджикском и английском языках»** и посвящена структурно-семантическим особенностям косвенной речи в таджикском и английском языках. В ней рассматривается уровень изученности и специфические особенности разных языков в выражении косвенной речи.

В первом разделе первой главы **«Степень изученности косвенной речи в таджикском и английском языках»** приводятся различные мнения учёных, которые занимались вопросами сравнительной грамматики, относительно исследования косвенной речи в таджикском и английском языках. Отличительные свойства косвенной речи, передаваемой в английском языке, привели к возникновению различных сравнительных исследований в разноструктурных языках. В таджикском языке это менее заметно, так как эта проблема обсуждалась лишь в форме отдельных статей.

Во втором разделе первой главы, который называется **«Структурные особенности косвенной речи в таджикском и английском языках»**, было проведено исследование особенностей косвенной речи в таджикском и английском языках. Здесь больше внимания уделяется правилу согласования времён в английском языке, отличному от таджикского.

Вместе с развитием и распространением языков улучшались и их структурные характеристики. Например, в английском языке правило согласования времён, характерное в основном для этого языка, все ещё имеет неизученные аспекты. Это порядок не остаётся неизменным при переходе речи от прямой к косвенной. При этом большое значение при переводе имеет позиция правильного употребления правила согласования времён английского языка.

Вопросы структуры косвенной речи исследовались в работах русских лингвистов, таких как Лауфер, К.В. Давыдов, К.А. Долинин, В.В. Козловский, Кузнецова и др., эти исследования послужили основой для сравнительного изучения косвенной речи в разноструктурных языках. К этому процессу можно отнести и работы русских лингвистов Ившина, Дубовского, Смирницкого, поскольку в упомянутых работах поэтапно изучались, анализировались, исследовались и сопоставлялись различные структурно-семантические аспекты этого вопроса.

Собственно говоря, чужая речь — это речь автора, по-своему отражающего слова другого лица, или речь рассказчика, говорящего об этом. Сочетание слов говорящего и автора косвенной речи образует её сложную структуру. Прямая речь — это форма чужой речи, введённая в текст другим автором, и в которой сохраняются некоторые черты авторской речи, в том числе лексические, синтаксические и некоторые фонетические особенности говорящего: - *He asked Qurbon-Niyoz, however, to stay behind a minute, and after my two other uncles had returned to work he said to Mullo Dehqon, "This*

*brother –in-law of yours” is a phenomenal worker”*¹⁰[210, с.92]. - ... ба Курбонниёз тагиоям **фармуд, ки (он приказал моему дяде Курбанниёзу, чтобы) як дақиқа ин ҷо бошад. Қозӣ баъд аз ба кор рафтани ду тагиоям ба тагиомуллом нигоҳ карда давом дод... ин додараат коркуни бисёр гузарост (твой младший брат хороший работник)...**дар ақл ва ҷасорат ин аз онҳо неш аст... [209, с.54].

Исследования языковедов Н.К. Рязановой, М.В. Смолиной, Т.С. Шиян посвящены критериям изучения косвенной речи. В исследованиях языковедов Е. Ф. Ворно и Д. А. Федосеевой эта практика изучалась более широко, причём помимо установленных критериев иногда изучались и предлагались также стилистические аспекты.

Собственно говоря, исследования косвенной речи и конкретного выражения её правил и законов в таджикском языке упоминаются в работах таджикских учёных до сих пор. Несмотря на отсутствие отдельного исследования, группа учёных занималась различными аспектами грамматических законов языка и в какой-то степени способствовала решению этой проблем, в том числе и косвенной речи, к ним относятся Б. Ниёзмухаммадов, Л. Бузургзода, Ш. Ниёзи, Д. Таджиев, М.Н. Косимова, М. Исматуллоев, П. Джамshedов, Д. Ходжаев, М. Норматов, Х. Хусейнов, Ф. Зикриёев, Б. Камолиддинов, К. Каландаров, Н. Туйгунов, К. Усманов и др.

Третий раздел первой главы называется «**Семантические особенности косвенной речи в английском и таджикском языках**». Известно, что с изменением структурных признаков меняются и смысловые выражения. В этом контексте важную роль в английском языке играет правило согласования времён, что может повлиять на вариативность выражения. Установлено, что при переходе от прямой речи к косвенной происходит ряд изменений. Прежде всего, это использование правила «согласования времён» (**Sequence of Tenses**): - *They asked him on behalf of the whole community (от имени общины они просили его) to take on the post of imam of the mosque that he had repaired, hoping that the good fortune he had so far brought would continue and enable the village to produce a few literature people* [209, с.34]. - *Аҳолии деҳа, аз номи ҷамоат аз вай талаб кардаанд, ки имомати масҷидро, ки худ таъмир кардааст, қабул намояд, шояд ба «шарофати ӯ» дар деҳаи онҳо ҳама одамони саводнок пайдо шаванд, чунки...* [210, с.7].- Вторая глава диссертации под названием «**Особенности согласования времён в английском языке и его сопоставление с таджикским языком**» включает в себя классификацию специфических свойств косвенной речи английского языка с учётом правила согласования времён.

2. ¹⁰ Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 p.

В первом разделе второй главы под названием «**Правила согласования времён в английском и таджикском языках**» объясняются особенности правила согласования времён в английском языке и оно сравнивается с таджикским языком, и в этом контексте определяются различия и общие черты времён, на примерах из избранных в диссертации произведений. Косвенная речь – это речь постороннего человека, которую говорящий выражает, сохраняя полное содержание. В отличие от прямой речи косвенная речь приводится после слов говорящего и начинается с прописной буквы: - *Падарам ба модарам фармуд, ки (отец велел моей матери) табар, дасттеша, дастарра ва дасткола (токбур) – ро тайёр кунад ва худаи ҷомаҳои кориашро нӯшида миёнашро аз рӯй баста барои рафтан ба ёри бобом тайёр шуд*¹¹ [209, с.3]. - *I washed my hands and face and came back inside, and sat down next to my father. We drank tea with fresh cream together. My elder brother went to his corner to continue his homework. My father told my mother to collect the ax, mattock, handsaw and ...* [210, с.53].

На самом деле функция союзов в выражении косвенной речи зависит от цели высказывания, и это действие, т.е. использование союзов в сопоставляемых языках показывает большое сходство. Придаточные предложения с указательными словами соединяются с главным предложением союзом «ки» (*that*), кроме того, эта особенность может быть выражена в английском языке инфинитивом с частицей *to*: *Ин фикри худро ман ба акаам гуфта, аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругаиш ба ман ҳамроҳӣ намояд (об этом, попросил его сопровождать меня), ӯ ин таклифи маро қабул кард, аммо аз падару модар иҷозат гирифтанд ба гардани ман бор кард* [209, с.20]. - *I told my elder brother of my intention and asked him to come with me, he agreed, but left the onus of getting parental permission on my shoulders* [210, с.50].

В некоторых случаях указательные слова образуют с союзом «ки» (*that*) единую конструкцию, например: - *Today you went to help out my father instead of seeing to your own affairs: whereas you have always said that (шумо ҳамеша мегуфтед, ки- ты всегда говорил, что) the wheel in hand has to be finishe first* [210, с.56]. - *I was afraid that, (ман аз он метарсидам, ки- Я боялся, что) if Muhiddin didn't know where Bolo Rud was. I'd have to go there*

1. ¹¹ Айни С. Ёддоштҳо./ С.Айни Энциклопедияи насри муосири тоҷик (чаҳор қисм). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.

*for halva myself [210,с.47]. - Someone said **that** (касе гуфт, ки онҳо...) they were hiding in an apricot tree [210,с.40].*

Одной из характеристик сходства между главным и придаточным предложениями в данном примере является употребление союзов, которые используются в сопоставляемых языках одинаково в зависимости от выражения значения. При этом, если в английском языке встречается союз «*that*», в таджикском языке употребляется эквивалентный союз «ки».

Ещё одна особенность косвенной речи в английском языке заключается в том, что в первую очередь учитывается согласование глагольных времён. В косвенной речи есть несколько различных ситуаций. Прежде всего, это действие зависит от времени глагола. Бывают случаи, когда глагол стоит преимущественно в настоящем времени, например, «при выражении сказуемого, которое выражает ещё незавершённое действие; при чтении письма и его объяснении; при чтении инструкции и его пояснений; при изложении сказуемого, которое постоянно высказывает определённый человек»¹².: *You are a dependent, **mama says you have no money**, your father left you none [220, с.12]. - Модарам мегӯяд, ки (моя мать говорит, что) ту дар хонаамон аз илтифоти мо рӯз мегузaronӣ; ту бенаводухтар ҳастӣ, падарат ба ту ҳеч чиз боқӣ нагузоштааст [214, с. 9].*

Важно, что в данном случае, если глагол главного предложения стоит в Present Indefinite (настоящем простом), Present Perfect (настоящем совершенном) или Future Indefinite (будущем простом) времени, то в косвенной речи глагол стоит в том же времени: *Баъд аз он падарам ба сари боғи бедевор **рафт**, дар тарафи шимол ва шарқи он боғ ҳам як қатор хода зада **баромад** ва дар байни онҳо шох бофтандро ба тағоиҳоям **фармуд** (и велел моим дядям) [209,с. 25]. - Then he **went up** (прошед.время) to the unwall'd orchard and here, too on its northern and eastern edges, he **erected** (прошед. время) a number of poles and **told my uncles to** (прошед. время) weave branches between them [210,с. 55].*

Обычно, в зависимости от грамматических особенностей сравниваемых языков, глагол главного предложения в косвенной речи стоит в прошедшем времени, в этом случае используются другие структурные правила, или возникает правило согласования времён.

Как правило, если сказуемое в главном предложении относится к настоящему или будущему времени, употребление времён в придаточных изъяснительных предложениях английского языка соответствует таджикскому языку, а также времена употребляются в зависимости от смысла высказывания: - *Магар инҳоро мекушанд? – Не, - гуфт ӯ, - инҳоро бо чӯб ҷазо медиҳанд (ҷазо доданд), (ҷазо хоҳанд дод) [209,с.206]. - Are they going to*

1. ¹² Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 1983. – 383 с.

kill them? No, he said, they are punished with a stick (were punished), (will be punished) [210,с.106].

В косвенной речи наречия и местоимения изменяются в зависимости от смысла высказывания. например, *now* (ҳозир, ҳоло), *yesterday* (дирӯз), *today* (имрӯз), *tomorrow* (нагоҳ), *here* (ин ҷо) - *then* (он вақт) *the day before*, (як рӯз пеш), *that day* (он рӯз), *the next day*, (рӯзи дигар), *there* (он ҷо (сейчас, вчера, сегодня, завтра, здесь – тогда, накануне, в тот день, наавтра, там и т. д.)).

В сказуемых предложениях глагол **to say** как сказуемое главного предложения заменён глаголом **to tell**, а предлог *to* не используется: *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба ёбон ба киштзорҳо баромада сайру гаит намоям. Ин фикри худро ман ба акаам гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругаит ба ман ҳамроҳӣ намояд ... [209,с.20]. - On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our, and decided to go out and explore the fields and meadows. I told my elder (сообщил старшему брату о своём намерении и попросил его) brother of my intention and asked him to come with me ... [210,с.50].*

Вопросительные предложения в косвенной речи выражаются следующим образом: глагол **to say** заменяется глаголом **to ask** в соответствующем предложению времени: - *Моро кӣ ин ҷо овард? – гуфта аз касоне, ки ба болои сараи ҷамъи шуда буданд, нурсид. – Моён! – Шумоён ҳам дидед? [209, с.88]. - Who brought me here, he asked the people (спросил он) bending over him. – We did. – Did you see it too [210, с.10].*

Придаточные изъяснительные предложения (или общие вопросы) составляются с помощью союзов “**if**” или “**whether**”: *But I was never asked whether I (или я не знаю) understood those Tajik terms and idioms intermingled with Arabic proverbs, nor I myself think it necessary to understand them [210,с. 111].*

Since I had been favorably received by the kadi, I asked if I could go (или я тоже смогу пойти) along with my grandfather as well, and my father agreed [210,с. 108].

Wondering whether (разве он поверил мне или...) she believed me or not, I looked closely at her face for the first time [210,с. 102].

Специальные вопросы образуются при использовании глагола **to ask** – спрашивать, задавать вопросы. Они соединяются с главным предложением с помощью союзов или наречий и выступают в качестве придаточных изъяснительных предложений: - *I told him I would be late for school, and continued on my way... So I was obliged to go back and see what he wanted (что случилось?)... [210,с. 104].*

-In reply I merely pouted haughtily: I had not understood anything of what they had been up to (о чём они говорят?), since I was entirely preoccupied... [210,с.41].

Приказы и пожелания в косвенной речи образуются с помощью глаголов «**to ask**» (спрашивать), «**to order**» (приказывать), «**to tell**» (рассказывать) -

I asked him to let them stay (nonпросил..., чтобы дали разрешение) because I liked them so much [210, с.39.].

В отрицательной форме повелительного наклонения добавляется частица **not**: - - *My father **decided not to move** (приказал, чтобы не ходили) back to Mahallayi Bolo that winter, since drinking water was scarce... [210, с.61].*

На самом деле в разговорной речи или повествовании необходимо использовать слова других людей. В таджикском литературном языке существуют различные способы выражения чужой речи. Иногда их можно передать такими выражениями, как «*Чи хеле ки гуфтаанд, мувофиқи гуфтаи фалонӣ, чунонки бузургон фармудаанд*», (как говорят, что; по словам такого-то, как сказали великие»). Пересказывать речь другого человека можно двояко: точно, не меняя ни одного слова, рассказывая от имени самого говорящего, например: *Барот гуфт: «Ман имрӯз баҳои панҷ гирифтам»* (Барот сказал: «Сегодня я получил пятёрку») От имени другого лица, с изменением: *Барот гуфт, ки вай имрӯз баҳои панҷ гирифтааст* [65, с.203] (Барот сказал, что получил сегодня пятёрку).

В таджикском языке при выражении предложений из прямой речи в косвенной, изменениям подвергаются местоимения, лица и окончания. Они согласуются с лицом и числом сказуемого и подлежащего придаточного предложения. Изменяются первое и второе лицо, если сказуемое предложения направлено на третье лицо, то третье лицо не изменяется, те же правила и законы, о которых говорилось выше, можно увидеть и в английском языке, но при выражении предложений из прямой речи в косвенной, в ней происходит ряд изменений, которые выражаются через упомянутое нами выше правило согласования времён, и оно структурно сложнее, чем в таджикском языке.

В прямой речи предложения могут быть разными в зависимости от цели высказывания, формы предложения, например, повелительные, восклицательные, вопросительные, изъяснительные предложения. При их выражении в косвенной речи каждое из них выражается по своим особым правилам. Поэтому изучать их надо по отдельности. *Ба мактабдор чӣ шудааст? – гуфт хатиб бо оҳанги нохушнудона (сказал хатиб неприятным тоном). - Ҳеҷ чиз нашудааст, аммо бесавод аст, – гуфт надарам ва илова кард [212, с. 41]. - “What’s the matter with the teacher?” asked the khatib pointedly. “Nothing’s the matter, except that he’s illiterate,” my father replied [210, с. 246].*

Глаголы, выражающие косвенную речь, могут иметь разные формы времени. Если глагол имеет одну из форм настоящего или будущего времени, то глагол-сказуемое придаточного предложения, передающего содержание косвенной речи, не изменяется. В большинстве случаев говорящий рассказывает о событиях, которые уже произошли. Поэтому глаголы, выражающие косвенную речь, в большинстве случаев принимают форму **Past indefinite, что влечёт за собой изменение форм глагола (то есть изменение сказуемого следующего предложения по правилу согласования времён):** *Khaybar and I **had preceded** (прошедшее совершенное время) him and **told***

mother (простое прошедшее время) of his arrival; she **rushed** out, **took** the saddle bag from him, and asked how things **had gone** (прошедшее совершенное время) [210,с.87].

“Tomorrow morning, bring me a fragrant, freshly blooming rose.” I **promised I would** (прошедшее время), and **went** (прошедшее время) home [210,с.102].

Второй раздел второй главы озаглавлен «Употребление глаголов речи, их синонимов (**to say, to speak, to talk, to tell**) и семантических оттенков в косвенной речи». В нём рассматриваются характерные особенности указанных глаголов, место употребления, сфера их употребления в английском языке, определена их семантическая сочетаемость с таджикским языком. Особая группа «глаголы речи» широко выражена и употребляется в таджикском и английском языках, поскольку они тесно связаны с важными человеческими потребностями, в частности с потребностью общения. Группа речевых глаголов, таких как **to say** (сказать), **to speak** (говорить), **to talk** (беседовать), **to tell** (рассказывать, сказать), употребляется во всех видах деятельности человека, а в косвенной речи происходит изменение значения, отражаются дополнительные смысловые оттенки.

Эти глаголы входят в одну группу синонимов, и в этой группе глагол **to speak** (говорить) считается началом цепочки: **to speak** 1) гуфтан, ҳарф задан, гап задан, сухбат кардан; 2) сухан кардан, суханронӣ кардан, нутқ кардан; (говорить); **to talk** - сухбат кардан, гуфтугӯ кардан (беседовать, разговаривать); в составе словосочетаний: **talk back!** - Пешчавобӣ нақун! **to talk into** – водор кардан: **to talk out of** – аз амале гардондан: **to talk over** – муҳокима кардан. Феъли **to tell** аслан дар ифодаҳои зерин меояд: **to tell** – 1) гуфтан: 2) нақл кардан, баён кардан: 3) фармудан: 4) фарқ кардан, фарқ гузоштан. (Не отвечай заранее; заставить; предотвратить). Глагол **to tell** в основном появляется в следующих словосочетаниях: рассказать **to tell** – 1) гуфтан: 2) нақл кардан, баён кардан: 3) фармудан: 4) фарқ кардан, фарқ гузоштан – (говорить, рассказывать, выразить: 3) приказать: 4) различить, различать)¹³.

В английском языке глагол **say** переводится в своём первоначальном значении как «говорить» и «рассказывать», которые эквивалентны глаголам речи «гуфтан, гап задан, сухан гуфтан или кардан» («говорить, рассказывать») в таджикском языке. В большинстве случаев эта особенность не учитывается в предложениях косвенной речи: *Mother told (сказала, рассказала) him about the incident when she had hit him [210, с.75]. - Father told (сказал) me to go and call Usto Amak. My father told my mother to collect the ax mattock, handsaw and... [210, с.,76].*

В английском языке, согласно правилам, очень важно правильно расставить главные и второстепенные члены, потому что в случае изменения

1. ¹³ Khaimovich, B.S. A Course in English Grammar / B. S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. - M.: Visshaya Shkola, 2008. - 382 pp.

структуры предложения может измениться и его содержание. Поэтому следует соблюдать определённую позицию членов предложения: - ***In reply to fathers inquiries he explained with tears in his eyes that*** (сказал он, и слезы покатались по его щекам) ***when the sand had swept in and engulfed their living quarters he had moved his wife and small children with their things to the halva shop, while he and his sons had gone up to the roof and set about shoveling off the accumulated sand just as they shoveed snow off the roof in winter*** [210, с.56]. - Вақте ки рег ҳуҷум карда омад ва хонаи нишастамон дар зери хавф монд, ман зан ва бачагонро бо асбобу анҷомашон ба ин хона кӯчондам ва худам бо писарҳо болои бом баромада монанди он ки барф мерӯфта бошем, регҳои ба боми хона гунишударо бо бел рӯфта истодем. Хамин тарз шуда аз тамоман бесарпаноҳ мондан халос шудем, - ***гуфт ӯ ва ба чашмонаш об чарх зад*** [209, с.26].

Третий раздел второй главы посвящён «Проблемам перевода косвенной речи английского языка на таджикский язык». Исследование доказывает, что косвенная речь имеет свои особенности, различия и общие черты при переводе как в таджикском, так и в английском языке, в частности их можно наблюдать при прямом переводе:

- ***Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба – ёбон ба киштзорҳо баромада сайру гаит намоям. Ин фикри худро ман ба акаам гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругаит ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин таклифи маро қабул намуд, аммо аз падару модар рухсат гирифтандро ба гардани ман бор кард*** [209, с. 20]. - ***On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our , and decided to go out and explore the fields and meadows. I told my elder brother of my intention and asked him to come with me*** (и попросил его пойти со мной): ***he agreed but left the onus of getting parental permission on my shoulders*** [210, с. 50].

- ***Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай рухсат нурсидам*** [209, с. 20]. - ***First I went to mother and asked her permission*** (и спросил её разрешения) ***for my venture*** [210, с. 50].

Различные аспекты значения, как прямого, так и переносного, нахождение синонимов слов и словосочетаний, структурное изменение позиции их употребления в той мере, в какой они вызывают недопонимание при переводе, были проанализированы более конкретно и глубоко на примере речевых глаголов в предыдущих разделах исследования.

При переводе учитываются все ситуации выражения, чтобы глубже представить исходный смысл, но при этом структурная двусмысленность предложения также может дать переводчику неверные представления и стать основанием для неправильного перевода исходного текста, потому что каждый язык имеет свои собственные выражения, имеет свои грамматические особенности. В английском языке, например, при выражении косвенной речи, которая организована на основе правила согласования времён и фактически является правилом, специфическим для английского языка, возможны такие

ошибки, т. е. неправильное размещение предложений с точки зрения структуры может быть основанием для неправильного перевода, или их содержание может не соответствовать оригиналу и быть несовместимым и повлиять на красоту звучания на другом языке. В английском переводе предложение в форме косвенной речи строится на основании определённых правил, которых нет в таджикском языке.

Третья глава диссертации называется **«Способы выражения разных типов предложений в косвенной речи на основе материала «Воспоминаний» С. Айни»** и в ней рассматриваются и анализируются разные типы предложений, связанных с косвенной речью и обретающих неизменяемые особенности.

В первом разделе третьей главы **«Приёмы композиции вопросительных предложений (на основе их классификации) в косвенной речи и их отличие от вопросительных предложений таджикского языка»** подчеркивается, что вопросительные предложения отличаются с точки зрения классификации по сравнению с английским языком и такие предложения в обоих языках не соответствуют друг другу. Вопросительная группа в английском языке представляется более определённой и конкретной, хотя с точки зрения организации и правильной расстановки вопросительных местоимений они носят специфический и отличительный характер как в прямой, так и в косвенной речи.

Когда речь идёт о вопросе, всегда имеются в виду вопросительные предложения. В таджикском языке вопросительные предложения отличаются от других типов предложений тем, что они побуждают слушающего сообщить информацию.

В английском языке вопросительные предложения несколько отличаются от таджикских по структуре и функциям, все типы вопросов делятся на четыре определённые группы, и каждая из них имеет свою определённую функцию и выражение. Например, общие вопросы - ответ «да» или «нет», выборочные вопросы - выбор из двух вариантов ответа в самом вопросе, специальные вопросы - для получения информации, разделительные (или консультативные) вопросы - выражают подтверждение или опровержение мнения.

Научные источники показывают, что такое деление вопросительных предложений в таджикском языке является более сложным, поскольку, если мы посмотрим на классификацию таджикского языка, то увидим такой способ их группировки, который отличается от английского языка. В подтверждение мысли приведём несколько примеров, которые относятся к группе специальных вопросительных предложений, но в английском языке каждое из них относится к определённой группе: – *Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?* [209, с. 110]. – *Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам?* [209, с. 111]. – *Шумо чаро ба маддох пул додед?* [209, с. 82]. *Дар ин кор чӣ қадар маблаг сарф мешавад* [209, с. 79]. – *Магар ҳақи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад* [209, с. 33].

Для сравнения, если перечисленные выше предложения, помещаемые в группу специальных вопросов таджикского языка, перевести в группу вопросительных предложений английского языка, то они войдут в следующие группы: - *Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?*

(Общий вопрос английского языка;

– *Магар ҳақи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад*

- Общий вопрос английского языка;

– *Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам?*

– *Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?*

(Специальный вопрос английского языка) и т.п.

Сравнение классификации вопросительных предложений в сравниваемых языках показывает, что вопросительные предложения таджикского и английского языков отличаются друг от друга по строению и функциям, поэтому при сравнении и выражении их в косвенной речи, могут возникнуть те же дополнительные функции и в какой-то мере несоответствия, которые, конечно, не остаются незатронутыми при переводе с одного языка на другой, особенно в художественном переводе: *Боз чӣ мегӯед, магар ҳанӯз дилатон хунук нашудааст?* [209, с. 15].

- “Well, **aren’t** you satisfied yet?” [210, с.231].

Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омада: - дар бағалат чист? – ғуфта нурсид [209, с. 83]. - ... as I went in, *Qutbiya met me in the corridor.* “*What is under your arm?*” *she asked* [210, с.,103].

- *Ин бозичаҳоро шумо аз ақли худ баровардед?* [209, с. 66].

- ***Did** you think up this toy out of your own head?* [210, с. 78].

- *Ту барои ба Бухоро рафта хондан хоҳии надорӣ?* [209, с.193].

- ***How would you like** to come to Bukhara to study?* [210, с.,191].

В английском языке построение вопросительных предложений, наряду с употреблением вопросительных местоимений, зависит от вспомогательных глаголов. Английские вспомогательные глаголы в вопросительном предложении могут использоваться как показатель вопроса и, в некоторых случаях, времени предложения. Поэтому при выражении вопросительного предложения важно, к какому времени относится речь говорящего, так как в данном контексте употребляется вспомогательный глагол времени речи. При несоблюдении такой структуры речь говорящего может быть выражена неправильно.

Как мы уже упоминали, в английском языке существует определённое группирование, которое относительно легко понять. В косвенной речи английского языка указанная группа вопросов также имеет свои специфические особенности выражения, то есть при выражении вопроса позиция слов, вопросительных местоимений изменяется в рамках специального правила, и характерно только для вопросительных предложений английского языка, например: - *So I asked him **why he had given money** (зачем вы дали деньги) to the maddoh* [209, с. 129]. - *Ҳама як чиз як чиз доданд.... Бинобар ин аз ӯ нурсидам – Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?* [210, с. 82].

В случае приведённого примера в предложении таджикского языка из художественного произведения вопрос остаётся неизменным, т.е. представлен дословно, однако в английском переводе переводчик использовал косвенную речь, то есть, если бы вопрос был в прямой речи, он мог бы иметь следующий вид: *Why did you give money to maddoh?*

Независимо от этого, в косвенной речи английского языка, прежде всего, изменена позиция вопросительного местоимения, а также использовано правило согласования времён, что способствовало правильности выражения значения.

В английском языке вопросительные предложения в основном выражаются глаголом **to ask**, а в официальной речи они чаще всего выражаются глаголом **inquire**. При выражении вопроса, если глагол в косвенной речи, выражающий вопрос, стоит в прошедшем времени, то при выражении вопроса прямой речи в косвенной речи используется правило согласования времён. Личные, притяжательные и другие виды местоимений, вспомогательные глаголы изменяются в зависимости от содержания высказывания.

Порядок вопросительных предложений (общих и специальных) аналогичен повествовательным предложениям, то есть единому порядку слов. Общие английские вопросы, которые начинаются со вспомогательного глагола и требуют подтверждения или опровержения мысли, в основном состояются с союзами **if** или **whether**, которые служат показателями общих вопросов и не переводятся: - *His students yelled as loudly as he did, and I wondered whether they came to him to learn or to argue (чтобы учиться или чтобы спорить)* [210, с. 159].

- Талабаҳои ӯ баробари худаи дод мезаданд. Ман ҳайрон будам, ки талабаҳо ба неши ӯ **барои дарсхонӣ** омада бошанд ё **барои мунозира**? [209, с. 105].

Краткие ответы на общие вопросы в косвенной речи производятся повторением вспомогательных или модальных глаголов (в зависимости от вопроса в прямой речи). Этот же глагол может изменяться по правилу согласования времён и принимать союз **that** (кто): - *He asked me if I had been there (Он спросил меня, был ли я там) before and I said that I had* [210, с. 45]. - *Ў аз ман пурсид, ки нештар дар онҷо будам ва ман тасдиқ кардам.* [209, с. 79].

Альтернативные вопросы, требующие выбора двух предметов, действий и т. д., могут быть как общими, так и частными. В косвенной речи эти типы вопросов строятся по тому же правилу и к ним добавляется союз или **or** (или кто): - *I don't know whether she was infected there (заразилась ли она там), or whether it was due to her grief at her brother's death but she fell ill while at her parent's house* [210, с. 165].

В английском языке способ создания вопроса в косвенной речи представлен выражением уважения. Вопросы в таджикском языке в косвенной речи обладают оттенком желания найти ответ на вопрос, а в английском этот

процесс немного другой, то есть вопросы просят подтверждения или опровержения мысли: - *They always told him **how they had been working hard year by year to increase the yield of this land** , but Bekbobo never asked for any extra and was always content to receive just as much as they took him* [210,с. 185].

- Онҳо ба падарам мегуфтанд: - мо меҳнат карда ҳосили заминро сол то сол зиёд карда истодаем, аммо Бекбобо аз мо зиёда талаб намекунад (**наменурсад** - не требует от нас) ва ҳар чизе, ки худамон бурда диҳем, бо хурсандӣ мегирад! [209, с.123].

Специальные вопросы выражаются теми же наречиями и местоимениями, которые использовались в прямой речи. При выражении такого типа вопросы вопросительного предложения становятся связующими словами, связывающими главное и придаточное предложения. Используется правило согласования времён. Если вопрос в прямой речи связан с подлежащим (т. е. со словами *what, who*), то сохраняется общая структура вопроса и используется правило согласования времён: - *Ман ба хона расидам, падарам ҳанӯз ба кофтани сӯрохҳои чархи осӣ машғул буд, ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман «**чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳо рафтӣ**» гуфта напурсид. Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истоданд ба пеши модарам рафтам ва занбӯруғхоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки зудтар пухта диҳад, чунки бисёр гурусна монда будам* [209, с. 22]. – *when I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel- so busy that he never even asked **where I had been and what I had done*** (что даже не спросил меня «что ты увидел, куда ходил?») [210, с.,52].

Другие типы специальных вопросов меняют свой порядок. То есть в обратном порядке - слово ставится перед подлежащим, за которым следуют связующие слова: *When I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel – so busy that he never even asked* (вопросительное местоимение *where* стоит перед подлежащим) ***where I (подлежащее) had been*** (был, в рамках правила согласования времён) *and **what I had done*** [210,с. 53].

В предложениях, где вопрос стоит с определением, подлежащим, дополнением и обстоятельством, в косвенной речи они не заменяются другими словами. Например, - *I wondered **what I was to do now** - a twelve-year-old with neither father nor mother..... I would have to look after my younger brothers* [210,с.174]. - *Ман фикр мекардам: «**Акнун чӣ кор мекарда бошам?** Дар 12 солагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар ... ва додарҳои хурдсолро ҳам ман бояд саровонӣ кунам* [210,с. 115]. В данном примере перевод предложения произведения был выполнен с использованием косвенной речи, слова говорящего в таджикском языке приводятся дословно. Поэтому правило согласования времён соблюдается только в английских предложениях: *Bo in dilo gurdast imiab rohi xonaatro **chi guna mebbi?*** [209,с. 59]. - *One asked him **how he would get home on his own that night, and ...*** [210,с. 205]. В другом примере есть такая же возможность выражения: - *We asked him **what had***

happened, and were told... [209, с. 134]. – Мо аз вай аҳвол пурсидем, ӯ гуфт... [210, с.86].

При ответе на вопрос в разговорной речи редко используются полные ответы, используют только ту часть, которая содержит основную информацию. Краткие ответы на конкретные вопросы в косвенной речи, в основном, состоят из полных предложений. В официальной речи краткие ответы могут быть выражены следующими словосочетаниями: *he answered in the negative* (*ӯ ҷавоби мусбӣ дод*) ё ин ки *he answered in the affirmative* (*ӯ ҷавоби манфӣ дод, ӯ ҷабаб рафтод*) (он ответил отрицательно (дал положительный ответ) или он ответил утвердительно (дал отрицательный ответ, т. е. отказал и т. д.).

Второй подраздел третьей главы называется «**Повелительные предложения, выражающие приказы, просьбы, предложения и советы в английском языке и их отличия при выражении на таджикском языке**».

В прямой речи предложения могут быть разными по типу в зависимости от цели высказывания, т. е. повелительными, восклицательными, вопросительными и т.п. В косвенной речи каждое из них выражается по своим особым правилам. Предложения, выражающие приказание и желание, имеют специфический характер, а их произношение и выразительность зависят от эмоционального состояния. Эти типы предложений также могут изменять свои структурные особенности при выражении разных смысловых оттенков, связанных с речью говорящего. В рамках перевода художественных произведений предложения, выражающие повеление и желание в изучаемых языках, имеют как сходство, так и различия. С одной стороны, повелительные предложения могут быть выражены мягко, чтобы не вызывать дискомфорт у слушателя, с другой стороны, в зависимости от цели говорящего, они могут быть выражены сильнее, чтобы была понятнее цель говорящего: - *When I begged my father to teach me how to write, he told me, "My own handwriting is not good- if you copy me, you will develop a poor hand [210, с.117]"*

- Вақте ки ман аз падарам илтимос намудам, ки хатнависиро ба ман омӯзад, ӯ гуфт: -*Хати ман бад аст, агар дар пеши ман хат машқ кунӣ бадхат мешавӣ [209, с.73].*

В английском языке повеление и желание выражаются посредством infinitive (инфинитива), то есть глагол заменяется его инфинитивной формой. В отрицательной форме к инфинитиву добавляется частица **not**, место и время меняются в зависимости от значения: - *The turning his eyes toward me, he went on: Study! Whatever problems you meet with, go on studying! (- Учись! Как бы не было трудно, учись! - Учись! Как бы не было трудно, учись!) Only don't become a kadi, or rais, or an imam! if you like, be a madrasa teacher!" He closed his eyes [210, с.154]. - Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлам!... [209, с.111].*

Значение повеления и приказания упоминается писателем при описании события в художественном произведении с помощью глаголов *амр кардан*,

фармон додан, супориш додан, таъкид кардан (приказать, наказать, отдать приказ, дать поручение, подчеркнуть), в данном случае, тон повеления, интонация голоса может уточнить намерение говорящего.

В английском языке, если исполнитель действия не упоминается или в его упоминании нет необходимости, то в косвенной речи глагол в косвенной речи стоит в пассивной форме: ¹⁴«*Stop making all that noise, children*» - «Кӯдакон ором шавед, гавгоро бас кунед». *The children were asked to stop making all that noise.* (Аз кӯдакон хоҳиш намуданд, ки гавгоро бас кунанд).

В третьем разделе третьей главы рассматриваются «Предложения, выражающие приветствие, извинение, знакомство, благодарность, поздравление и т.п. в английском языке и их отличия при выражении в таджикском языке».

Результаты исследования показывают, что в группу восклицательных предложений входят те предложения, в которых мысль выражена с высокой эмоциональностью и волнением. Кроме того, в зависимости от тона речи и произношения предложения могут быть отнесены к группе восклицательных предложений. При этом одним из основных средств выражения чувств и эмоций и тона речи следует считать инверсию: - ... *the vobkand team has won! ... Throw them in the pond!... Hey, come on, Ironcasters, the Ghijduvon men are being routed!*» [210, с. 133]. - ...Вобкандиҳо бурданд... инҳоро ба ҳавз партоед...*ӯй позарезони Мӯлиён, зудтар бароед, ки обрӯи гиҷдувониҳо рафт..*» [209, с. 85]. Восклицательные предложения выступают как самостоятельное предложение, они являются одним из средств выражения эмоций и волнения, а усиление тона речи в данном случае является актом инверсии: - *But after the explosion, someone said to me, “ Hey, Mullo, your turbans on fire! I took it off right away...* [210, с. 135 - Аммо баъд аз кафъидани тарфи Вобкандиён касе ба ман гуфт, ки «акамулло, саллаатон сӯхта истодааст». Ман дарҳол саллаамро аз сар гирифтаам... [209, с. 86].

Для выражения простых предложений с особой и усиленной интонацией и выражения различных оттенков значения используются различные лексические и грамматические средства. Обращение, усилительные частицы, модальные слова относятся к числу наиболее важных из этих средств. При выражении восклицательных предложений в английском языке сначала идёт авторская речь, а затем дополнение:

- Сеюмӣ масхара дошта ва тичинг карда гуфт: - **Офарин** ба дилу чигарат! Агар монанди ту чор чӯра бошем, харамон дар кӯчаи Хиёбони Бухоро ҳанг хоҳад зад [209, с. 59].

- *A third yelled sarcastically, “Hurrah for such a brave fellow! If we had four more like you, our donkeys would bray in the streets of Khiyobon in Bukhara!”* [210, с. 205].

1. ¹⁴ Атоева Х. Грамматикаи забони англисӣ / Х.Атоева – Душанбе, 2015 – С. 90-104.

На примере художественных произведений много случаев употребления восклицательных предложений, например: - *Халифа фарёд мекард: пойҳоямро бурид, сахт натобед! Аммо ҳеҷ кас гӯш намеодод* [209, с. 15]. - *Khalifa cried out, "You're cutting of my legs, don't twist so hard!" But nobody paid any attention* [210, с. 230].

Сар диҳетон! - *гуфт мактабдор* [209, с. 15]. - *"Let him go" the teacher ordered* (*Мактабдор гуфт, ки ўро сар диҳанд*) [210, с. 231].

Восклицательные междометия в английском языке, например, **oh, ugh, ouch, oh** и т. д., не встречаются в косвенной речи, то есть выражаются через другие глаголы.

Четвёртый раздел третьей главы называется **«Особенности косвенной речи и структурно-семантические изменения в составе текста художественных произведений»** и в нём анализируются различия и общие черты косвенной речи в рамках выбранных художественных произведений.

Косвенную речь можно увидеть во всех языках мира, но правильное использование её правил и законов занимает важное место в композиции текста художественных произведений. В то же время языки, имеющие свои специфические особенности, могут проявлять проблемные аспекты при переводе. С этой точки зрения необходимо обращать внимание не только на грамматический строй, но и на выбор глаголов, составляющих основу семантики речи.

Косвенная речь – это чужая речь, которая была опубликована автором в виде придаточного предложения с сохранением его содержания. В отличие от прямой речи, косвенная всегда идёт после слов автора и считается главной частью предложения: : - *Ҳа, чӣ мегӯӣ? Гуфта нурсид. Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба ҷавоб гирифта омадем. Бо кӣ? Бо акамулло* [209, с. 19]. (Второй пример в полном выражении того же значения: - *Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай рухсат нурсидам* [209, с. 20].

В целом изучение косвенной речи на основе художественных произведений, в частности, произведения «Воспоминания» С. Айни, показывает, что в английском языке правило согласования времён является основой правильной организации предложений в косвенной речи. В то же время важны специфические особенности группы предложений, которые изучались в предыдущих разделах, поскольку их неправильное структурное выражение приводит к неправильному выражению. Поэтому в данном разделе исследованы и предложены вопросы, которые считаются важными для косвенной речи таджикского и английского языков.

Одной из отличительных особенностей речи в таджикском языке является наличие смысловых оттенков при произношении, то есть фонетических различий, которые наблюдаются в вопросительных, повелительных и восклицательных предложениях. Разные смысловые оттенки в устной речи создаются за счёт тона речи, что наблюдается как в таджикском, так и в английском языках и способствует правильности и глубине речи, но в английской косвенной речи кроме общности так же допустимо использование

правила согласования времён, что показывает больше отличий, чем при выражении в таджикском языке.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении приводятся результаты исследования с учётом полного анализа темы в рамках выбранных художественных произведений. Результаты исследования показали, что через текст художественных произведений можно сопоставить структурные особенности и выявить разные отличительные стороны тематики, связанной с грамматикой языков. Выявление с помощью прямого перевода особенностей семантической вариативности в результате изменения структуры предложения в тексте художественного произведения уточняет как семантические, так и структурные аспекты.

Переход от одного типа речи к другому, конечно, включает в себя различные структурные, семантические, синтаксические изменения и даже изменения индивидуальных фонетических возможностей. Поэтому правильной речь говорящего будет только после структурных изменений.

Косвенная речь может быть включена в группу синтаксических проблем языкознания. На первый взгляд, кажется, что тема изучена полностью, но сопоставительное исследование и изучение выявляет более широкие её проблемы, особенно сопоставительное изучение и исследование разных типов предложений в контексте конкретных времён и их соответствия.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что в косвенной речи участвуют в основном придаточные предложения. В них слова, составляющие косвенную речь, входят в состав главного предложения.

В сопоставляемых языках связь между предложениями может осуществляться посредством союзов или без них. И в таджикском языке, и в английском языке эти связи зависят от семантики речи, трансформирующейся в косвенную.

Одной из особенностей, которая характерна для английского языка при трансформации речи в косвенную, является согласование глагольных времён как в главном предложении, так и в придаточном. Правило согласования времён, то есть соответствие времени предложения в косвенной речи английского языка сильно отличается с точки зрения структуры. То есть отсутствие единой структуры со всеми типами предложений, изменение структуры выражения в разных конструкциях, изменение модальных глаголов, дифференцирующий характер выражения вопросительных предложений и тому подобное, что обуславливает сложность выражения и перевода на другие языки.

В сопоставляемых языках вопросительные предложения используются по-разному. Это различие берёт своё начало в их классификации, употребление вспомогательных глаголов в вопросительных предложениях английского языка изменяет их структурные особенности. В английском языке у каждого времени есть свой вспомогательный глагол, который используется только для того, чтобы составить вопросительное предложение того же

времени. Подобными чертами в косвенной речи обладают и вопросительные предложения, чего нет в таджикском языке.

Вопросительные предложения английского языка, в которых в косвенной речи используются вспомогательные глаголы, при переводе на таджикский язык не выражаются и служат показателями вопроса (if, weather и т.п., которые поясняются в подразделах). Эта особенность не проявляется в вопросительных предложениях таджикского языка. Если в таджикском языке существует три типа вопросительных предложений, то в английском языке они делятся на четыре группы. При сравнении все они могут быть включены в одну группу вопросов таджикского языка (специальные вопросительные предложения).

В таджикском языке при выражении косвенной речи основными изменениями являются замена местоимений, лиц и флексий. Они согласовываются с лицом и числом подлежащего придаточного предложения, то есть отсутствует полная смена времени, характерная для английского языка и которую мы проанализировали выше.

Результаты исследования на примере предложений художественных произведений свидетельствуют о том, что употребление некоторых союзов в косвенной речи английского языка не столь важно, например, союз that и т.п., поскольку не употребление союза не меняет полностью смысла и остаётся безвредным для выразительности речи. Эту черту сходства можно увидеть и в предложениях таджикского языка. В изучаемых языках в косвенной речи может использоваться множество общеупотребительных союзов, но не употребление их не вредит выражению мысли. Эта ситуация связана, с одной стороны, с тем, что различные предложения трансформируются и выражают разные мысли, например, изъявительные, вопросительные и т.п., а с другой стороны, связана с логикой выражения и семантическими особенностями глагола главного предложения.

Одной из отличительных особенностей речи в таджикском языке является наличие смысловых оттенков при произношении, то есть фонетических различий, которые наблюдаются в вопросительных, повелительных и восклицательных предложениях. Разные смысловые оттенки в устной речи создаются за счёт тона речи, что наблюдается как в таджикском, так и в английском языках и способствует правильности и глубине речи, но в косвенной речи английского языка наравне с общностью используется правило согласования времён, и тем самым появляется больше отличий от таджикского языка. Правило согласования времён используется в разговорном английском языке в зависимости от желания и мастерства говорящего, при этом появляется возможность легче понять выражение чужой речи. Однако необходимо правильно использовать его в художественных произведениях, официальном, письменном и т.п. переводе.

Правило согласования времён в английском языке отличается от таджикского языка. Такая разница более заметна при выражении косвенной речи. Результаты исследования и анализа показывают, что глагольные времена

имеют сложные пути и средства выражения и отличаются друг от друга в большинстве случаев. Кроме того, незнание в полной мере правила согласования времён в английском языке может привести к неправильному переводу, что может стать причиной того, что речь говорящего останется неясной. В таджикском языке так же при выражении чужой речи происходит согласование речи говорящего с точки зрения времени, но изменения привычны для изучающего язык и дополнительных структурно-семантических оттенков не возникает.

Результаты исследования и изучения необходимой литературы по данной теме позволяют сделать вывод о том, что в разные периоды такими учёными в данной области, как О. Jespersen, Н. Sweet, В. Kelly и др. высказывались противоположные мнения относительно обязательности употребления правила согласования времён в косвенной речи английского языка, Лингвисты придерживаются мнения, что правило согласования времён следует считать характерным только для косвенной речи.

На наш взгляд, приведённые выше представления в какой-то мере близки к истине, поскольку речь говорящего в английском языке может быть выражена несколькими способами, позволяющими избежать грамматических трудностей. Правило согласования времён, безусловно, может быть характерно для косвенной речи английского языка, но на этом его действие не заканчивается. При изучении правила согласования времён исследуются в основном разные типы предложений в обоих языках. Известно, что определить необходимость использования правила согласования времён английского языка можно на основе изучения типов предложений (придаточное, подчинительное и т. д.). На наш взгляд, в основе правила согласования времён лежит влияние времени главного предложения на выражение глубокого смысла следующей за ней части.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В сопоставительном языкознании правило согласования времён английского языка по сравнению с таджикским языком отдельно и в полной мере не изучалось. Хотя в некоторых работах глагольные времена и изучались, согласование времён в косвенной речи английского языка имеет отличительную особенность.

1. Результаты данной диссертации позволяют использовать на основе обоснованных научных результатов косвенную речь английского языка в рамках определённых норм таджикского литературного языка.

2. Результаты исследования способствуют формированию и совершенствованию науки о переводе и позволяют учитывать специфику английского языка при прямом переводе художественных произведений, благодаря чему сохраняется оригинальность переводимого произведения.

3. Структурное изменение содержания косвенной речи английского языка может привести к неправильному выражению основного смысла предложения. Поэтому результаты исследования помогут её плодотворному их употреблению.

4. В рамках изучения сравнительной грамматики таджикского и английского языков результаты исследования как основной источник её изучения на основе прямого перевода произведений соответствуют поставленным целям.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

1. Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[1- М]. Саидова М.А. Вопросительные предложения в косвенной речи в английском языке и способы их выражения в таджикском [Текст] / М.А Саидова// Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук – Душанбе, 2020. №1. – С. 42-45. ISSN-2413-516X).

[2-М]. Саидова М.А. Структурные особенности косвенной речи в таджикском и английском языках [Текст] / М.А Саидова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2020. №4, (71). – С. 22-26. ISSN-2413-516X).

[3-М]. Саидова М.А. Основные источники словообразовательной в английском и таджикском языках [Текст] / М.А Саидова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2019. №4, (71). – С. 49-53. ISSN-2413-516X)

[4-М]. Саидова М.А. Специфические особенности соответствия значения (синонимии) в целом общность выражения мысли в косвенной речи в английском и таджикском языках [Текст] / М.А Саидова //Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2021. №2, (91). – С. 88-92. ISSN-2413-516X)

[5-М] . Саидова М.А. Специфические особенности косвенной речи в контексте произведения С.Айни “Воспоминания” [Текст] / М.А Саидова //Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2021. №2, (91). – С. 88-92. ISSN-2413-516X).

2. Статьи, опубликованные в других изданиях:

[6-М] . Саидова М.А. Смысловые отличия в выражения вопросительных предложений в косвенной речи [Текст] / М.А. Саидова// Материалы научной

конференции Финансово-экономического университета Таджикистана. - Душанбе, 2020. С. 247-256.

[7-М]. Саидова М.А. Косвенная речь английского и таджикского языков с точки зрения структурных особенностей [Текст] / М.А. Саидова// Материалы научной конференции Финансово-экономического университета Таджикистана. - Душанбе, 2020. С. 202-207.

[8-М]. Саидова М.А. Степень изученности косвенной речи в таджикском и английском языках [Текст] / М.А. Саидова// Материалы научной конференции Финансово-экономического университета Таджикистана. - Душанбе, 2022. С. 94-100.

[9-М]. Саидова М.А. Структурно смысловые изменения косвенной речи в художественных произведениях [Текст] / М.А. Саидова// Русский язык и литература в современном мире. Материалы республиканской научно-практической конференции - Душанбе: ТНУ, 2021. - С. 332-335.

АННОТАЦИЯИ

автореферати диссертатсияи Саидова Мавзуна Абдулҳақимовна дар мавзуи « Таҳлили сохторӣ - семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи асари «Ёддоштҳо»- и С.Айнӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ.

Калидвожаҳо: *грамматика, муқоиса, нутқи айнан нақлшуда дар забони англисӣ ва тоҷикӣ, ҷумлаҳои мураккаб, пайрав, тарҷума, ивазшавии*

мақеи ҳиссаҳои нутқ ҳангоми гузариш аз як нутқ ба нутқи дигар, нақши феълҳои гуфтор, намудҳои ҷумлаҳои саволӣ ва гузариши онҳо ба нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ, мақеи намудҳои дигари ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ, мутобиқати замони англисӣ, аҳамияти таҳқиқи муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Дар диссертатсияи мазкур таҳлили муқоисавии нутқи мазмунан нақлшудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом дода шудааст. Дар ин таҳқиқоти диссертатсионӣ бори нахуст нутқ мазмунан нақлшуда дар заминаи асари бадеӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бояд қайд намуд, ки дар забоншиносии муқоисавии тоҷик бори нахуст мазуи зикршуда дар заминаи асари бевосита тарҷумашуда таҳқиқ мешавад, ки ин амал хусусиятҳои тафовутноки ду забонро рӯшан месозад. Махсусан, истифодаи қоидаи мутобиқати замони, ки нисбат ба забони тоҷикӣ хусусияти хос дорад.

Мақсади таълифи диссертатсияи мазкур омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, ки ин амал дар заминаи асари бевосита тарҷумашуда таҳқиқ шудааст. Дар раванди ташаккули забонҳо хусусияти грамматикӣ онҳо тағйиротҳои гуногун касб намудаанд. Мутобиқат ва монандӣ агарчанде дида шаванд, ҳам паҳлуҳои тафовутдошта низ кам нестанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи чунин масъалаҳо барои тақомули грамматикаи муқоисавии забонҳо мусоидат карда метавонад, ки дар рушди минбаъдаи омӯзиши муқоисавии забонҳо созгор аст.

Маводи назариявии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки диссертатсияи мазкур метавонад дар таҳқиқоти минбаъдаи грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, таҳқиқи минбаъдаи мутобиқати замони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми гузариш аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда, тарҷума ва тарҷумашиносӣ мусоидат кунад. Натиҷаҳои таҳқиқот барои ҳалли як қатор масъалаҳои забоншиносӣ, махсусан забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи муқоисавӣ, сохтори мувофиқи ҷумла, ки асоси пешниҳоди андешаи дуруст маҳсуб меёбад, тарҷумаи дурусти нусхаи асли матнҳо, ифодаҳои гуногун, ки танҳои хоси забони тоҷикӣ бошанд, ҳамчун заминаи илмӣ назариявӣ хизмат хоҳанд кард. Маълумоти назариявӣ, фарзия ва ҳулосаҳои илмӣ оид ба роҳи усулҳои таҳлили сохторӣ ва маъноии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонанд ҳамчун манбаи илмӣ барои пажӯҳишҳои минбаъда мадад расонанд.

Аҳамияти амалии диссертатсия аз он иборат аст, ки натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар таҷриба барои омӯзиши хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат намоянд. Дар баробари ин, барои ҳалли мушкилоти тарҷумаи бевосита, ки дар аксар маврид сабаби нодурусти ифода гардидани фикр мешаванд, мусоидат менамоянд. Инчунин, маводи назариявӣ ва амалии диссертатсияи мазкур дар раванди таълиму тадриси

ихтисосҳои филологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми гузаронидани лексияҳо, семинарҳо ва курсҳои махсус метавонад ҳамчун дастури таълимӣ мавриди истифода қарор гирад. Нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ дорои хусусияти хос мебошад. Ин амал барои ба миён омадани мутобиқати замонҳо, ки дар забони англисӣ хусусияти гуногун дорад, замина мегузорад. Албатта, тарҷума аз маҳорати тарҷумонҳо низ алоқамандӣ дорад, аммо то дараҷаи муайян донишмандони ҳама забонҳои дигар, ки тафовуткунанда мебошанд, зарур аст. Аз ин рӯ, маводи амалии таҳқиқот барои беҳтар ва амиқтар шудани кор дар ин самт мусоидат карда метавонад.

АННОТАЦИЯ

Автореферат диссертации Саидовой Мавзуны Абдулхакимовны на тему «Структурно-семантический анализ косвенной речи в таджикском и английском языках на основе произведения «Воспоминания» С.Айни» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: *грамматика, сравнение, прямая речь в английском и таджикском языках, сложные предложения, придаточные, перевод, изменение позиции частей речи при переходе от одной речи к другой, роль глаголов речи, виды вопросительных предложений и переход их в косвенную речь в английском языке, позиция других типов предложений в косвенной речи английского языка, согласование времён в английском языке, важность сравнительного изучения косвенной речи в таджикском и английском языках.*

В данной диссертации был проведён сравнительный анализ косвенной речи таджикского и английского языков. В данном диссертационном исследовании впервые рассматривается косвенная речь на основе художественного произведения. Следует отметить, что в таджикском сопоставительном языкознании указанная тема впервые изучается на основе прямого перевода произведения, что способствует освещению отличительных особенностей двух языков. В частности, использование правила согласования времён, имеющего особую особенность применительно к таджикскому языку.

Целью написания данной диссертации является сравнительное исследование косвенной речи в таджикском и английском языках, которая изучается на основе прямого перевода произведения. В процессе формирования языков их грамматические особенности претерпевали различные изменения. Несмотря на то, что наблюдаются соответствия и сходства, есть также много отличительных свойств. Поэтому изучение таких вопросов может способствовать совершенствованию сравнительной грамматики языков, что будет способствовать дальнейшему развитию сравнительного изучения языков.

Теоретическое содержание диссертации проявляется в том, что она может способствовать дальнейшему исследованию сравнительной грамматики английского и таджикского языков, дальнейшему исследованию согласования времён таджикского и английского языков во время перехода от прямой к косвенной речи, переводу и переводоведению. Результаты исследования послужат научно-теоретической основой для решения ряда вопросов лингвистики, прежде всего сопоставительного языкознания, сопоставительной грамматики, соответствующей структуры предложения, являющейся основой представления правильного мнения, правильного перевода оригинального варианта текстов, различных выражений, специфичных для таджикского языка. Теоретические сведения, гипотеза и научные выводы о способах и методах структурно-семантического анализа косвенной речи в таджикском и английском языках могут быть использованы в качестве научного источника для дальнейших исследований.

Практическая значимость диссертации заключается в том, что полученные результаты могут способствовать изучению структурно-семантических особенностей косвенной речи в таджикском и английском языках. В то же время они помогают решить проблемы прямого перевода, часто являющиеся причиной неправильного выражения мысли. Также теоретический и практический материал данной диссертации может быть

использован в качестве методического пособия в процессе преподавания филологических специальностей в учреждениях высшего профессионального образования при проведении лекций, семинаров и спецкурсов. Английская речь имеет свои специфические особенности. Это действие закладывает основу для возникновения согласования времён, имеющих разный характер в английском языке. Конечно, перевод также связан с навыками переводчиков, но необходимо знать специфические правила других языков, которые в определённой степени отличаются. Поэтому материалы практических исследований могут способствовать более качественной и более глубокой работе в этом направлении.

ANNOTATION

to the dissertation of Saidova Mavzuna Abdulkhakimovna on the topic “Structural and semantic analysis of indirect speech in Tajik and English based on the work “Memoirs” by S. Aini” for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.20 - Comparative-historical, typological and comparative linguistics

Key words: *grammar, comparison, direct speech in English and Tajik, complex sentences, subordinate clauses, translation, change in the position of parts of speech in the transition from one speech to another, the role of verbs of speech, types of interrogative sentences and their transition to indirect speech in English ,*

the position of other types of sentences in indirect speech of the English language, the coordination of tenses in English, the importance of comparative study of indirect speech in Tajik and English.

In this dissertation, a comparative analysis of the indirect speech of the Tajik and English languages was carried out. In this research, indirect speech based on a work of S.Ayni is considered for the first time. It should be noted that in Tajik comparative linguistics, this topic is studied for the first time on the basis of a direct translation of the works of S.Ayni, which contributes to highlighting the distinctive features of the two languages. In particular, the use of the tense matching rule has a special feature in relation to the Tajik language.

The purpose of writing this dissertation is a comparative study of indirect speech in Tajik and English, which is studied on the basis of a direct translation of the work. In the process of the formation of languages, their grammatical features underwent various changes. While there are similarities and similarities, there are also many distinctive features. Therefore, the study of such issues can contribute to the improvement of the comparative grammar of languages, which will contribute to the further development of the comparative study of languages.

The theoretical content of the dissertation is manifested in the fact that it can contribute to further research on the comparative grammar of the English and Tajik languages, further research on the coordination of the times of the Tajik and English languages during the transition from direct to indirect speech, translation and translation studies. The results of the study will serve as a scientific and theoretical basis for solving a number of issues of linguistics, primarily comparative linguistics, comparative grammar, the corresponding sentence structure, which is the basis for presenting the correct opinion, correct translation of the original version of the texts, various expressions specific to the Tajik language. Theoretical information, hypothesis and scientific conclusions about the methods and methods of structural and semantic analysis of indirect speech in Tajik and English can be used as a scientific source for further research.

The practical significance of the dissertation lies in the fact that the results obtained can contribute to the study of the structural and semantic features of indirect speech in Tajik and English. At the same time, they help to solve the problems of direct translation, which are often the cause of incorrect expression of thought. Also, the theoretical and practical material of this dissertation can be used as a teaching aid in the process of teaching philological specialties in institutions of higher professional education during lectures, seminars and special courses. English speech has its own specific features. This action lays the foundation for the emergence of agreement of tenses that have a different character in the English language. Of course, translation is also related to the skills of translators, but it is necessary to know the specific rules of other languages, which differ to a certain extent. Therefore, the materials of practical research can contribute to better and deeper work in this direction.

